

CİBÂL (İSFAHÂN-REY-HEMEDÂN) BÜVEYHÎLERİ'NİN KURULUŞU VE RÜKNÜDDEVLE DÖNEMİ

*The Establishment of Cibâl (Rey-Esfahan-Rey-Hemedân) Buyids
and The Era of Rûknüddevle*

Dr. Cihan Gençtürk

Atatürk Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hangenturk2008@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-8802-7632

Near East Historical Review

10/4, October 2020
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article

Received Date - Geliş Tarihi : 22.09.2020

Accepted Date - Kabul Tarihi : 21.10.2020

Pages - Sayfa : 369 - 397

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.46844>

Citation - Atıf : Cihan Gençtürk, “Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) Büveyhîleri'nin Kuruluşu Ve Rûknüddevle Dönemi”, *Near East Historical Review*, 10/4, October, 2020, pp. 369 - 397

CİBÂL (İSFAHÂN-REY-HEMEDÂN) BÜVEYHÎLERİ'NİN KURULUŞU VE RÜKNÜDDEVLE DÖNEMİ*

*The Establishment of Cibal (Rey-Esfahan-Rey-Hemedân) Buyids and The Era
of Rükñüddeve*

Dr. Cihan Gençtürk

Atatürk Üniversitesi, Türkiye

Öz

X. ve XI. yüzyıllarda İran ve Irak'ta hüküm süren Büveyhîler ilk dönemlerinde Deylem'de hüküm süren mahalli hanedanların hizmetinde bulunmaktaydılar. Ancak zamanla İran ve Irak bölgesinde meydana gelen iktidar boşluğunu iyi değerlendirerek geniş bölgeleri hâkimiyetleri altına almışlardır. Nitekim Büveyhî hâkimiyetine giren bölgelerden birisi olan Cîbâl bölgesi her ne kadar Sâmânî emirleri tarafından yönetilmiş olsa da bölgedeki iktidar boşluğunu iyi değerlendiren Rükñüddeve (Ebû Ali Hasan b. Büveyh) ilk olarak 323 (934-935) yılında İsfahân'ı daha sonra ise 331 (943) yılında Rey'i ele geçirerek Rey merkezli Cîbâl Büveyhîleri'ni kurmuş ve ölünceye kadar bölgenin hâkimiyeti için Sâmânîler ile uzun süreli bir mücadelenin içinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Büveyhîler, Cîbâl, Rey, Rükñüddeve, Sâmânîler

Abstract

Early on, the Buyids, who ruled in Iran and Iraq in the X. and XI. centuries, were in the service of the local dynasties that ruled in Deylem. However, over time, they took wide regions under their governance by utilizing the authority gap that occurred in Iran and Iraq. As a matter of fact, although Cibal region, one of the regions under Buyid governance, was ruled by Samani khans; Rükñüddeve (Ebu Ali Hasan b. Büveyh), who utilized the authority gap in the region very well, established Cibal Buyids, centered in Ray, by conquering Esfahan first in year 323 (934-935) then Rey in 331 (943) and until he died he had been in a longtime struggle for the sovereignty of the region with Samanis.

Keywords: Buyids, Cibal, Rey, Rükñüddeve, Samanis

Giriş

Deylem'de ortaya çıkan Büveyhîler X. ve XI. yüzyıllarda İran ve Irak'ta hüküm sürmüşlerdir. Hanedanlığın temellerini atan Ebû Şücâ Büveyh'in oğulları ilk olarak *Taberistân Zeydileri*'ne, daha sonra Deylem'de mahalli bir güç haline gelen Mâkan b. Kâkî ve onun ardından da *Merdâvîc b. Ziyâr*'ın emri altında ordu kumandanları olarak hizmet etmişlerdir. Büveyhoğulları'ndan Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh, *Merdâvîc b. Ziyâr*'ın hizmetinde bulundukları esnada onun emriyle *Kereç valiliğine* atanmış ve daha sonra meydana gelen olaylar neticesinde *Merdâvîc b. Ziyâr'a* karşı bağımsızlık hareketine girişerek büyük bir mücadelenin ardından *Büveyhîler'in Fars-Hûzistân kolunu* kurmuştur. Bu gelişmelerin ardından Ebû Şücâ Büveyh'in ortanca oğlu olan Ebû Ali Hasan b. Büveyh, Sâmânîler ve *Veşmgîr b. Ziyâr* ile girdiği mücadeleler sonucunda *Büveyhîler'in Cîbâl kolunu* kurmuş ve son olarak küçük kardeşleri Ebû

* Bu makale yazarın "Büveyhîler'in İran Hâkimiyeti" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Hasan Ahmed b. Büveyh Irak'ta giriştiği mücadelenin ardından Bağdat'ı ele geçirerek Büveyhîler'in Irak kolunu kurmuştur.

Tüm bu gelişmelerin ardından kısa bir sürede geniş bir coğrafyada hâkimiyet sağlamış olan Büveyhoğulları'nın her birine Halife el-Müttakî-Lillâh, tarafından önemli unvanlar verilmiştir. Nitekim bu doğrultuda Halife el-Müttakî-Lillâh tarafından Ebûl Hasan Ahmed b. Büveyh'e Muizzüddeve (devlete kuvvet veren), ağabeyi Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'e İmâdüddeve (devletin direği), Cibâl Büveyhîleri'nin kurucusu olan Ebû Ali Hasan b. Büveyh'e ise Rüknüddeve (devletin dayandığı sütun) unvanı verildi ve ayrıca hepsinin unvan ve künyelerinin bütün paraların üzerine halifenin adı ile birlikte basılması emredildi.¹

1. Cibâl (İsfahân-Rey-Hemedân) Büveyhîleri'nin Kuruluş Süreci

Büveyhîlerin Cibâl bölgesindeki ilk başarıları *Merdâvîc b. Ziyâr'a karşı giriştikleri mücadelenin ardından* Abbâsîlerin İsfahân valisi olan Ebû'l Feth Muzaffer b. Yâkût'a karşı savaşıp kısa bir süreliğine de olsa İsfahân'ın ele geçirilmesiyle gerçekleşmiştir (321/933).² Ancak şehri ele geçiren İmâdüddeve Ebû'l Hasan Ali b. Büveyh, buranın kendisi için güvenli olmadığını bildiğinden bir aylık bir sürenin ardından şehri boşaltmak zorunda kalmıştır (321/933).³ Bununla birlikte İsfahân'da bulunan *Merdâvîc b. Ziyâr kendi hizmetinde bulunan* bir grup Türk askeri tarafından öldürülünce⁴ İmâdüddeve, kardeşi Rüknüddeve Ebû Ali Hasan b. Büveyh yönetiminde bir orduyu Cibâl bölgesine sevk etmişti. Rüknüddeve de İsfahân üzerine yürüyerek burada bulunan *Merdâvîc b. Ziyâr'ın kardeşi* Veşmgîr b. Ziyâr'ın adamlarını yenerek şehri ele

370

10 / 4
October
2020

¹ İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribü'l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 485; *Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik* 256/870-350/961 (Anonim), C. IV/2, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1973, s. 431-432; el-Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmilâtü Târih-i Taberî*, (*Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* XI. içinde), (Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâru Süveydân, Beyrût ts., s. 354; el-Antâkî, Ebu'l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, *Târihu'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sılati't-Târihi'l-Utîhâ*, Neşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Jarrous Pres, Trablus 1990, s. 104; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih*, C. VII, (Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 109; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, C. XIV, Neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, *Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût* 1995, s. 42-43; İbnü't Tıktaka, İbnü't Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halîfeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 205; ez-Zehbî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* (h. 331-340/341-350), C. XXV, Neşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Naim el-Arkusûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997, s. 25; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâfüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XI, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 365; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târihu İbn Haldûn*, C. IV, Neşr. Halîl Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fıkr, Beyrût 2001, s. 575; Ali Asgâr Fakîhî, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i İşân bâ Numûdârî ez Zindegî-yi Merdom-i der Ân Asr*, İntişârât-i Sebâ, (baskı yeri yok) 1357 hş., s. 136; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, II*, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 141; Cl. Cahen, "Buwayhids or Büyids", *The Encopedia of İslam* (New Edition), C. I, Leiden 1986, s. 1350.

² İbn Miskeveyh, *age*, s. 262-277; *Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik* 256/870-350/961 (Anonim), C. IV/1, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1972, s. 273; Esir, *el-Kâmil*, *age*, C. VI, s. 589-590; el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, 131; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 564-565; Abbâs İkbâl Âştîyanî-Hasan Pîrnîya, *Târih-i Kâmil-i İran (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, C. II, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân, Tahrân 1385 hş., s. 548; Fakîhî, *age*, s. 94; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1378 hş., s. 19; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 420.

³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 262-277; *Kitâbu'l-Uyûn*, IV/1, s. 273; el- İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 590; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 131-132; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV, 565; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 548-549; Âli Nakî Behmenyâr Kirmânî, *Târih-i Dûdmân-i Büveyh*, İntişârât-i Rûznâme-yi İrâdî, Kirmân 1318 hş., s. 30-31. Fakîhî, *age*, s. 95; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 19; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 420.

⁴ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Büveyhoğulları'nın ilk dönemlerde hizmet ettikleri Merdâvîc b. Ziyâr, emri altında bulunan askerlerle kötü davrandığından bu durum askerler tarafından tepkiyle karşılanmış ve neticede Merdâvîc, hizmetinde bulunan bir grup Türk askeri tarafından İsfahân'da öldürülmüştür (Rebiyülevvel 323/ Şubat 935). Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 291 vdd.; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, 613 vdd.; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 567 vdd.; Fakîhî, *age*, s. 75 vdd.; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 422; Ahmet Güner, "Merdâvîc b. Ziyâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 178.

geçirdi (323/934-935).⁵ Veşmgîr ise bu yenilginin ardından Büveyhîler'e karşı harekete geçerek, Rûknüddeve'yi İsfahân ve çevresinden uzaklaştırmak için bir ordu hazırlayıp İsfahân üzerine yürüdü. Böylece iki taraf arasında Cibâl hâkimiyeti için uzun süren bir mücadele başlamış ve bu mücadelenin sonucunda da Rûknüddeve, Veşmgîr'e yenilerek Fars'a ağabeyinin yanına geri dönmek zorunda kalmıştı (327/938-939). Bu gelişme sonucunda İsfahân'ı kaybeden Rûknüddeve'nin hâkimiyetinde herhangi bir yer kalmamıştı. Bu yüzden Rûknüddeve 328 (939-940) yılında Vâsıt'ı ele geçirmek üzere harekete geçerek Vâsıt yakınlarında karagâh kurdu. Halife er-Râzî ile Beckem ise Rûknüddeve'nin Vâsıt önlerine geldiğini haber alınca Bağdat'tan Vâsıt'a doğru harekete geçtiler. Bunun üzerine şartların kendi aleyhine geliştiğini gören Rûknüddeve, askerlerinin maaşlarını ödememesinin verdiği sıkıntının da etkisiyle Vâsıt'tan ayrılarak Ahvâz'a oradan da Ramhürmüz'e gitti. Rûknüddeve burada bir süre kaldıktan sonra tekrar İsfahân üzerine yürüyerek Veşmgîr'in burada bulunan askerlerini yenip İsfahân'ı ikinci defa hâkimiyeti altına aldı (328/939-940).⁶ Rûknüddeve İsfahân'ı tamamen hâkimiyeti altına aldıktan sonra Cibâl bölgesinin önemli şehirlerinden olan Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçti. İbn İsfendiyâr ve Mar'âşî'de geçen bilgilere göre Rûknüddeve (Hasan b. Büveyh) Kirmân'dan harekete geçerek Rey' gelmiş ve Rey yakınlarında bulunan Meşkûye (İbn İsfendiyâr ve Mar'âşî bu esmi Meşkû şeklinde zikretmektedirler)'de iki taraf arasında meydana gelen savaşta Büveyh kuvvetleri yenilgiye uğrayarak İsfahân'a çekilmişti.⁷ Veşmgîr ise bu galibiyetten 3 gün sonra Rey'in kuzeyinde bulunan Denbâvend (Demâvend)'e gelerek Mâkân b. Kâkî'ye haber gönderip, onu huzuruna çağırdı. Bunu üzerine Mâkân b. Kâkî 329 (940) yılının aşure gününde Veşmgîr'in yanına gitti ve onun tarafından iyi bir şekilde karşılanıp ağırlandıktan sonra Rey şehrine gitti. Ancak bu esnada Sâmanîler'in hizmetinde bulunan Muhtâçoğulları'ndan⁸ Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc (veya Ebû Ali Çağânî)'in⁹ Cürcân'dan ayrılarak Irak'a gitmek için Dâmgân'a gelmesi üzerine Veşmgîr, ona haber göndererek kendisiyle birleşmesini istedi. Bunun üzerine Mâkân b. Kâkî, amcasının oğlu Hasan b. Fîrûzân'ı Sâriye'de bırakarak Veşmgîr'in yanına gitti ve iki ordu İshakâbâd'da birleştiler.¹⁰ Bu arada kaynaklarda geçen bilgilere göre Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'ın Veşmgîr'e karşı harekete geçmesine Büveyhîler neden olmuştu. Şöyle ki Rûknüddeve, ağabeyi İmâdüddeve ile birlikte sürekli Ebû Ali'ye mektuplar yazarak ona Veşmgîr'e karşı girişeceği bir harekâta kendisine yardımcı olacaklarını vaat etmişlerdi ve bunun sonucunda da Ebû Ali, Büveyoğulları ile anlaşarak 329 yılının Muharrem (Ekim 940) ayında

⁵ İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 625; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 572; Pervîn Türkmenî Âzer, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i Irân (Hukûmethâ-yi Mahallî, Âl-i Zîyâr, Âl-i Büveyh)*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danîşgâhâ, Tahrân 1392 hş., s. 73; Sâdık Seccâdi, "Âl-i Büveyh", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. I, Tahrân 1370 hş., s. 636; Harold Bowen, "Rûkn-üd-Devle", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, MEB, İstanbul 1964, s. 799; Ahmet Güner, "Rûknüddeve", C. XXXV, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2008, s. 285.

⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 394; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 31; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 572; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, 1795-1796; Türkmenî Âzer, *age*, s. 73; Seccâdi, *age*, s. 637; Bowen, *age*, s. 799; Güner, *age*, s. 285.

⁷ İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib, *Târih-i Taberistân*, C. I, be teshîh-i Abbâs İkbâl Âştîyânî, be ihtimâm-i Muhammed Ramezânî, Taberistân 1386 (2007), s. 320; Mîr Seyyid Zahireddîn b. Seyyid Nasireddîn Mar'âşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, be mukaddeme-yi Muhammed Cevâd Meşkûr, be küşêş-i Muhammed Hüseyin Teshîbî, İntişârât-i Müessesesi-i Matbûât-i Şark, Tahrân 1345 hş., s. 73.

⁸ X. yüzyıldan XI. yüzyılın ortalarına kadar Mâverâünnehir'in Çağaniyân bölgesinde hüküm süren mahalli bir hanedanlıktır. Daha fazla bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Muhtâçoğulları", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 67 vdd.; aynı müellif, "Muhtâçoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara 2006, s. 50.

⁹ Tam künyesi Ebû Ali Ahmed b. Ebû Bekr Muhammed b. el-Muzaffer b. Muhtâc'tır. Kendisi Sâmanîler'in Horâsân ordularının sipehsâlârlığını yapmış önemli bir komutan olup aynı zamanda Çağaniyân'da hüküm sürmüş olan Muhtâçoğulları'nın son hükümdarıdır. Daha fazla bilgi için bkz. W. Barthold, "Ahmed (Ebû Ali)", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1978, I, s. 169.

¹⁰ İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 320-321; Mar'âşî, *age*, s. 74. Krş. Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmanîler*, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2013, s. 134.

Rey şehrine doğru harekete geçmişti.¹¹ Veşmgîr ise bu gelişmeler karşısında yukarıda zikrettiğimiz şekilde Mâkân b. Kâkî'den de yardım almanın yanı sıra birtakım tedbirler de aldı. Ancak buna rağmen iki taraf arasında 21 Rabiülevvel 329 (24 Aralık 940) tarihinde meydana gelen savaşta Veşmgîr yenilerek savaş meydanını terk etmiş, Mâkân b. Kâkî ise Deylem ve Gil askerlerinden uluşan ordusuyla mücadeleye devam etmişse de yenilmekten kurtulamadı ve savaş meydanında öldürüldü.¹² Böylece Veşmgîr'i bölgeden uzaklaştıran Sâ mânî orduları başta Rey olmak üzere kısa bir süre içinde Zenkâh, Ebher, Kazvîn, Kum, Kerec, Hemedân, Nihâvend ve Hulvân sınırlarına kadar pek çok yeri ele geçirdiler (330/941-942).¹³ Ancak Sâ mânî emîri Nasr b. Ahmed'in ölmesi üzerine ordu buradan geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece Veşmgîr Rey'e geri gelerek burayı tekrar ele geçirdi. Bu arada Rüknuddevle Rey'de meydana gelen bu karışıklıklardan haberdar olunca vakit kaybetmeden harekete geçerek Rey üzerine yürüdü ve ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri ele geçirdi ve böylece Cibâl Büveyhîleri'nin Rey ve İsfâhan şubelerini kurmuş oldu (331/943).¹⁴

2. Rüknuddevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh Dönemi (943-976)

2.1. Rüknuddevle ile Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc Arasında Meydana Gelen Olaylar

Büveyhîler Rey'e hâkim olunca Sâ mânîler ilk başlarda Büveyhîleri'nin Rey'deki hâkimiyetlerini karşı herhangi bir girişimde bulunmamışlardı. Ancak Sâ mânî emîri Nûh b. Nasr Mâverâünnehir ve Horâsân'a tam anlamıyla hâkim olunca Rey şehrini tekrar ele geçirmek üzere 333 (944-945) yılında Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'ı Rüknuddevle'nin üzerine gönderdi. Emrindeki kalabalık orduyla Rey'e doğru harekete geçen Ebû Ali Horâsân yakınlarında, Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gitmek isteyen Veşmgîr b. Ziyâr¹⁵ ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine Ebû Ali; onu, Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına ulaştırmış, Emîr Nûh b. Nasr da Veşmgîr'e izzet ve ikramda bulunarak onu iyi ağırlamıştı. Ebû Ali'ye tekrar gelecek olursak; o, Rey şehrine doğru hareketine devam ettiği esnada Bîstâm'da konaklamış, ancak orduda bulunan askerlerden bir kısmı ona muhalefet ederek Sâ mânîleri'nin önde gelen kumandanlarından olan Mansûr b. Karategin ile birlikte geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Ebû Ali ile yanında kalan askerler Rey'e doğru yoluna devam ettiler ve Rey'e 3 fersahlık bir mesafede olan bir yerde Rüknuddevle ile karşılaşp savaşa tutuştular. Ebû Ali savaş esnasında ordusunda bulunan ve kalabalık bir kitleyi oluşturan Kürtler'in¹⁶ Rüknuddevle'den emân dileyip onun safına geçmesiyle birlikte mağlûp olup, Nişâbûr'a doğru çekilmek zorunda kaldı. Böylece Büveyh ordusu fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Sâ mânî ordusunu yendi.¹⁷

¹¹ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 55; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 578. Krş. Usta, *age*, s. 134; Erdoğan Merçil, *agm*, s. 73; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 50.

¹² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 38-39; İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib, *Târîh-i Taberistân*, C. I, be teshîh-i Abbâs İkbâl Âştîyânî, be ihtimâm-i Muhammed Ramezânî, Taberistân 1386 (2007), s. 320-321; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 578; Mar'âşî, *age* s. 73-74. Krş. Usta, *age*, s. 134-135; Merçil, *agm*, s. 72-73; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 50.

¹³ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 55; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 578. Krş. Usta, *age*, s. 136; Erdoğan Merçil, *agm*, s. 73; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 50.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 56-57; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 578; Türkmenî Âzer, *age*, s. 73; Seccâdî, *agm*, s. 637; Bowen, *agm*, s. 799; Merçil, *agm*, s. 74; aynı müellif, "agm (adı geçen madde), s. 50; Güner, *agm*, s. 285.

¹⁵ Veşmgîr b. Ziyâr'ın Merv'e gitmesinin nedeni Rüknuddevle karşısında Taberistân ve Cürcân'da aldığı yenilgilerin sonucunda buraları tekrar elde etmek için Sâ mânîleri'nin yardımına ihtiyaç duymasıydı ve bunu sağlamak üzere Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gitmişti. Bkz. İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 3.

¹⁶ *el-Kâmil*'in Türkçe tercümesinde sehven Türkler'in Rüknuddevle'nin safına geçtiği zikredilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 105. Bu arada çeviriden kaynakla bu hatadan dolayı bir sonraki dipnotta eserin orijinalini kullandık.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, C. VII, Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrût 1987, s. 202; Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, C. IV, İntişârât-i Pîrûz, Tahrân 1338 hş., s. 45; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1815-1816; Kirmânî, *age*, s. 32;

Öte yandan daha önce de zikrettiğimiz üzere Sâ mânîler'den yardım istemek için Emîr Nûh'un huzuruna gelmiş olan Veşmgîr, burada umduğu yardımı elde etmişti. Nitekim Emîr Nûh, Veşmgîr'i başında Mâlik b. Şekertegin'in bulunduğu kalabalık bir orduyla birlikte Cürcân'a göndermiş, ayrıca Rey'de hezimete uğrayıp Nişâbûr'a geri dönen Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'a da haber gönderip Veşmgîr'e yardım etmesini emretmişti. Bu emirle birlikte Ebû Ali, Veşmgîr'e gerekli yardımlarda bulunarak onu Cürcân üzerine gönderdi. Bu kuvvetler Cürcân'a ulaştıkları zaman, burayı elinde bulunduran Rûknüddeve'nin müttefiki Hasan b. Fîrûzân, bunların karşısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı ve böyle Veşmgîr tekrar Cürcân'a hâkim olmuş oldu (Safer 333/Eylül-Ekim 944).¹⁸

Ebû Ali'ye tekrar gelecek olursak; o, Veşmgîr'e yardımcı olduktan sonra ilk olarak Nişâbûr'a ardından da Merv'de bulunan Emîr Nûh b. Nasr'ın yanına gelerek başına gelenleri kendisine anlattı. Bunun üzerine Emîr Nûh aralarında İbn Melek'in de bulunduğu bazı kumandanlarını Ebû Ali'ye yardımcı olmaları için görevlendirdi. Bunun üzerine kalabalık bir ordu teçhiz edilerek yılının Cemaziyelâhir 333 (Ocak-Şubat 945) yılında Nişâbûr'dan Rey'e doğru harekete geçildi.¹⁹ Rûknüddeve ise Ebû Ali'nin kalabalık bir orduyla üzerine doğru geldiğini haber alınca ağabeyi İmâdüddeve'den yardım istedi. Bunun üzerine ağabeyi kendisine Rey'den ayrılıp yanına gelmesini zira bir planının olduğunu söyledi ve Rûknüddeve de vakit kaybetmeden Rey şehrini boşaltarak buradan ayrıldı. Rûknüddeve'nin Rey'den ayrılmasıyla birlikte şehri ele geçiren Ebû Ali daha sonra Rey'in diğer merkezlerine de askerler yollayarak bütün bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına aldı (Ramazan 333/Nisan-Mayıs 945).²⁰

Öte yandan Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc, Rey şehrini ele geçirdiği esnada Emîr Nûh b. Nasr Merv'den Nişâbûr'a gelmişti. Emîr Nûh burada kaldığı süre zarfında Nişâbûr halkı onun huzuruna gelerek Horâsân valisi olan Ebû Ali'nin ve vekillerinin halka karşı gösterdikleri kötü davranışlardan dolayı şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Emîr Nûh, Ebû Ali'yi görevinden azlederek onun yerine sipehsâlârığa İbrahim b. Simcûrî'yi getirerek Nişâbûr şehrinin yönetimini de ona verdi. Bu durum ise Emîr Nûh ile Ebû Ali'nin arasının açılmasına neden oldu.²¹ İmâdüddeve ise bu durumdan haberdar olunca 334 (945-946) yılında Emîr Nûh'a gizli bir mektup yazarak, Rey şehrini kendisine verme karşılığında her sene Ebû Ali'nin iltizam olarak ödediği meblağdan yüz bin altın daha fazla ödeyeceğine ve bir yıllık iltizamı da peşin ödeyeceğine dair kendisine söz verdi. Ayrıca Emîr Nûh'a, Ebû Ali'ye karşı girişeceği bir savaşta da bütün askerleriyle birlikte yardıma geleceğini belirtiyordu. Emîr Nûh ise ilk başlarda İmâdüddeve'nin bu teklifini kabul etmeye yanaşmasa da Ebû Ali'ye gazez besleyen devlet adamlarının telkinleri sonucunda İmâdüddeve'nin bu teklifini kabul ederek, iki taraf arasında gerçekleşecek olan anlaşmayı yapmak ve ödeyeceği iltizam bedelini almak üzere İmâdüddeve'nin huzuruna kumandanlarından ez-Zerrâr (Ali b. Musa)'ı elçi olarak gönderdi. İmâdüddeve de huzura gelen Sâ mânî elçisini iyi karşılayıp, kendisine ihsanlarda bulundu. Bu arada İmâdüddeve bir yandan bunu yaparken bir yandan da gizlice Ebû Ali'ye haber gönderip Sâ mânî elçisinin gelme nedeni olan ve Emîr Nûh ile kendisi arasında gerçekleşen antlaşmadan onu haberdar ederek ona, Emîr Nûh'a karşı tedbir almasını tavsiye ediyordu. İmâdüddeve'nin böyle bir hileye başvurmadaki nedeni ise iki tarafı birbirine düşürüp Rey şehrini savunmasız bırakmak istemesiydi ve bunda da başarılı oldu. Zira bu gelişmeler üzerine Ebû Ali, o sıralarda Musul'da bulunan Emîr Nûh'un

Usta, *age*, s. 148-149; Türkmenî Âzer, *age*, s. 73-74; Seccâdî, *agm*, s. 637; Bowen, *agm*, s. 799; Merçil, "Muhtaçoğulları", s. 75; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 51.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, 105; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, 1816. Krş. Kirmânî, *age*, s. 48-49; Merçil, *agm*, s. 75-76.

¹⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 499; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 122; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 45; Âli Nakî Behmenyâr-i Kirmânî, *age*, s. 48; Usta, *age*, s. 150; Merçil, "Muhtaçoğulları", s. 76; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 51.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s.104-105; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 45-46; Kirmânî, *age*, s. 48; Türkmenî Âzer, *age*, s. 73; Seccâdî, *agm*, s. 637; Bowen, *agm*, s. 799; Merçil, "Muhtaçoğulları", s. 76; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 51.

²¹ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 105. Krş. Barthold, *agm*, s. 168; Merçil, *agm*, s. 76.

amcası İbrahim b. Ahmed'e haber göndererek, kendisini Sâmânî emirliğine getirmek istediğini söylemiş ve onunla Hemedân'da birleşip Horâsân'a doğru gitmişlerdi. Bu durum ise Rey şehrini savunmasız bırakmıştı. Nitekim İmâdüddeve bu gelişmelerden haberdar olunca kardeşine bir mektup yazarak derhal Rey şehrine doğru hareket etmesini istemişti. Bu arada bu gelişmelerden sonra İmâdüddeve, Emîr Nûh'un göndermiş olduğu elçiyi kararlaştırılan ödemeyi yapmadan geri göndererek ona: "Bu paraları sana veririm, ancak Ebû Ali'nin bunları yolda senin elinden almasından korkuyorum" demişti. Ayrıca İmâdüddeve hem Emîr Nûh'a hem de Ebû Ali'ye mektup yazarak iki tarafı da oyalıyordu.²² Tüm bu gelişmeler neticesinde Sâmânîler arasında meydana gelen iç karışıklıklardan dolayı Rey'i ele geçirme fırsatı yakalayan Rûknüddeve bu kargaşa ortamını iyi değerlendirip Rey şehrini ve etrafındaki pek çok yeri ele geçirdi (335/946).²³

Öte yandan Rûknüddeve Rey'e hâkim olduktan bir yıl sonra Hasan b. Fîrûzân ile birleşip Veşmgîr'in hâkimiyetinde bulunan Taberistân ve Cürcân üzerine yürüyerek, Veşmgîr'i yenip buralara hâkim oldu (Rabiyülevvel 336/Eylül-Ekim 947). Ayrıca Veşmgîr'in ileri gelen kumandanlarından da yüz on üç kişi Rûknüddeve'den emân diledi.²⁴

Veşmgîr'e gelecek olursak; o, bu yenilginin ardından buraları tekrar ele geçirmek üzere Sâmânîler'e sığınıp, onlardan yardım istedi. Bunun üzerine Sâmânî Emîri Nuh b. Nasr, Mansûr b. Karategin komutanlığında bir orduyu Veşmgîr ile birlikte Cürcân'a sevk etti. Bu arada Rûknüddeve ile Hasan b. Fîrûzân Taberistân ve Cürcân'ı ele geçirdikleri zaman Hasan Cürcân'da kalarak burada ikamet etmeye başlamıştı. Ancak üzerine gelen bu ordudan haberdar olunca Mansûr b. Karategin ile barış görüşmelerine girilerek, oğlunu Mansûr b. Karategin'e rehine olarak gönderdi. Mansûr b. Karategin ise el-Hasan'ın oğlunu bir süre rehin tuttuktan sonra onunla sulh yapıp, oğlunu serbest bıraktı. Bu sulhla birlikte Mansûr b. Karategin, Nişâbü'r'a dönmüş, Hasan b. Fîrûzân ise Cürcân'dan çıkarak Zevzen'de ikamet etmeye başlamıştı. Böylece Veşmgîr de Cürcân'a tekrar hâkim olmuş oldu (337/948-949).²⁵

2.2. Rûknüddeve ile Merzubân b. Muhammed b. Müsâfir Arasında Meydana Gelen Olaylar

Azerbaycan hâkimi Merzubân b. Muhammed b. Müsâfir, Büveyhîler'e tabi olmayı kabul ettiği gibi onlara karşı herhangi bir olumsuz harekette de bulunmamıştı. Ancak Rûknüddeve'nin başta Rey olmak üzere Cibâl bölgesinin diğer yerlerinde hâkimiyet kurması, Merzubân'ın bu gelişmeleri kendi iktidarı için bir tehlike olarak addetmesine ve bu durumu ortadan kaldırmak için arayışlara girmesine yol açmıştı. Nitekim Merzubân bu tehdidi ortadan kaldırmak için fırsat kullanmaya başlamış ve beklediği bu fırsatta çok geçmeden eline geçmişti. Şöyle ki Merzubân, Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve'nin kendisine verdiği birtakım işler hakkında görüşmek üzere elçisini 336 (947) yılında Bağdat'a göndermişti. Ancak elçi Bağdat'a ulaştığında, burada uzun bir süre bekletildikten sonra kötü muamele görüp, sakalları da kesilmiş bir halde Merzubân'ın huzuruna geri gönderilmişti. Merzubân ise durumdan haberdar olunca öfkelenmiş

²² İbn Miskeveyh, *age*, s. 499 vd.; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 122-125; Fakihî, *age*, s. 144-145; Usta, *age*, s. 152-153; Türkmenî Âzer, *age*, s. 74; Seccâdi, *agm*, s. 637; Merçil, *agm*, s. 78.

²³ el-Hemedânî, *age*, s. 364; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 125; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 54; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâfüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XI, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 372; ez-Zehabî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, C. XXV, Neşr. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Naim el-Arkusûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997, s. 36; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî *el-Atâbekî, en-Nücümü'z-zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, C. III, el-Nâşr: *Vezeretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî*, Kâhire 1963, s. 293; Usta, *age*, s. 153; Türkmenî Âzer, *age*, s. 74; Seccâdi, *agm*, s. 637.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 133. Krş. Kirmânî, *age*, s. 49.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 134-135; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 48; Usta, *age*, s. 164; Merçil, "Muhtaçoğulları", s. 75-76; aynı müellif, *agm* (adı geçen madde), s. 50.

ve bu karşılık vermek üzere Büveyhîler'in hâkimiyetinde olan şehirleri ele geçirmeye karar vermişti.

Merzubân bu emelini gerçekleştirmek için ilk olarak Rey şehrini ele geçirmeye karar verdi. Zira o sıralarda Sâmânî ordularının Rey'e doğru harekete geçtiklerine dair haberler geliyordu ve Merzubân da bu durumun Rüküddevle'yi meşgul edeceğini ve onu bir hayli uğraştıracığını tahmin ediyordu.²⁶ Bunun yanı sıra başta Ali b. Civankulu olmak üzere Rüküddevle'nin bazı kumandanları da Merzubân'a sığınıp ondan emân dilemişlerdi. Ayrıca Musul hâkimi Nâsırüddevle de ona yardım edeceğini vaat ederek önce Bağdat'a yönelmesini söyledi. Ancak Merzubân bu fikri uygun bir dille reddederek tüm bu gelişmeleri ganimet sayarak Rey üzerine yürümeye karar verdi ve bu durumu babası ve Târum hükümdarı olan kardeşi Vehsüdân ile istişare etti. Ancak babası bu hareketine rıza göstermeyerek onu bu hareketinden alıkoymaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Zira Merzubân kararından vazgeçmeyerek Rey üzerine yürümek için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Rey'e doğru harekete geçti. Bu arada babası onu uğurlarken, ona: "Ey oğlum! Bu ayrılığımızdan sonra bir daha seni nerede bulabilirim?" demesi üzerine el-Merzubân babasına: "Ya Rey şehrindeki emîrlik sarayında yahut da ölümler arasında" diye cevap vermişti.²⁷

Öte yandan Rey'de bulunan Rüküddevle, Merzubân'ın bu hareketinden haberdar olunca kardeşleri İmâdüddevle ve Muizzüddevle'ye haber gönderip kendisine yardım ulaştırmalarını istedi. Bunun üzerine ağabeyi İmâdüddevle iki bin atlıyı, kardeşi Muizzüddevle de Sebüktegin ile birlikte Bûrerîş, Rûzbehân ve daha başka büyük komutanların bulunduğu Türklerden teşekkül bir orduyu gönderdi.²⁸ Ayrıca Muizzüddevle Halife el-Mutî-Lillâh'tan Horâsân'ı Rüküddevle'ye verdiğine dair bir ahitnâme alarak bunu hil'atle birlikte Sebüktegin'in nezaretinde olan hâciblerinden birine vererek kardeşi Rüküddevle'ye gönderdi.²⁹ Bu gelişmelerden sonra Rey'e doğru harekete geçen Sebüktegin komutasındaki ordu Dînever'e ulaştığı esnada Deylemliler komutanlardan olan Bûrerîş, Sebüktegin'e karşı isyan ederek, orduda bulunan Deylemliler'i kendi tarafına çekerek Sebüktegin'e saldırmışsa da Sebüktegin tedbirli davranarak bu saldırıdan kurtulmuştu. Bunun üzerine ordudaki Türkler'in hepsi Sebüktegin'in etrafında toplandılar. Bunu gören Deylemliler ise Sebüktegin ile yanındakilere karşı başarılı olamayacaklarını anlayıp, kendisinden özür dileyerek affedilmelerini istediler. Sebüktegin de onların bu özürlerini kabul ederek onları affetti. Ancak Sebüktegin, Bûrerîş'i tutuklatıp Rey önlerine geldiği zaman onu Rüküddevle'ye teslim etti, Rüküddevle de onu öldürttü.³⁰ Sebüktegin, daha sonra Rüküddevle için gönderilmiş olan ahidnâme ve hil'âtı ona teslim etti. Rüküddevle de kendisine getirilen hil'âtı giyerek halkın huzuruna çıktı. Ayrıca Horâsân'a tayin edilmesine dair verilen ahitnâme de kâdîların, komutanların ve diğer ileri gelenlerin huzurunda okunarak ilan edildi.³¹

Bu arada Rüküddevle de boş durmayarak Merzubân'ı hile yoluyla aldatıp oyalamaya çalışıyordu. Şöyle ki Rüküddevle, ona yazdığı mektuplarda son derece tevazu gösterip sulh

²⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 515-527; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 135; Seyyid Ahmed-i Kesrevî-yi Tebrîzî, *Şehriyârân-i Gumnâm*, İntişârât-ı Âydîn, Tebrîz 1387 hş., s. 88; Wilferd Madelung, "Minor Dynasties of Northern Iran", *The Cambridge History of Iran*, C. IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge 1975, s. 234; Cl. Huart, "Les Mosâfirides de l'Adherbaidjân", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922, s. 239.

²⁷ İbn Miskeveyh, *age*, s. 527-528; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 135. Krş. Kesrevî, *age*, s. 88; Huart, *agm*, s. 239-240. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1838.

²⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 515-135; el-Hemedânî, *age*, s. 368; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1838. Krş. Fakîhî, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 147; Huart, *agm*, s. 240.

²⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 515; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 136; İbn Kesir, *age*, C. XI, s. 629. Krş. Fakîhî, *age*, s. 147; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 29; Huart, *agm*, s. 240.

³⁰ İbn Miskeveyh, *age*, s. 515-516; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 136. Krş. Fakîhî, *age*, 147; Huart, *agm*, s. 240; Ahmet Ağırakça, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", *Belleten*, LIII/207-208, Ağustos-Aralık 1989 Ankara, s. 610.

³¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 516. Krş. Fakîhî, *age*, s. 147; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 29.

yapmayı teklif ediyor ve geldiği gibi geri döndüğü takdirde Zencân, Ebher ve Kazvîn şehirlerini kendisine vereceğini vaat ediyordu. Bu şekilde aralarında elçilik heyetleri gidip gelmiş ve böylece Rüknuddövlö kardeşlerinden beklediği yardım gelinceye kadar Merzubân'ı oyalamıştı.³² Bu arada bu oyalama esnasında Rüknuddövlö'nin yardım çağrısında bulunduğu Muhammed b. Abdürrezzâk³³ da Dâmgân'dan gelip ona katılmış, ayrıca Hasan b. Fîrûzân da Muhammed b. Mâkân komutasında ona yardımcı kuvvetler göndermişti. Böylece Rüknuddövlö'nin askerlerinin sayısı bir hayli artmış ve ordusu iyice güçlendikten sonra Rüknuddövlö Kazvîn'e doğru harekete geçmişti. Merzubân Muhammed b. Müsâfir ise Rüknuddövlö'ye ulaşan bu yardımlardan haberdar olunca Rüknuddövlö'ye karşı koyamayacağını anladığı hâlde geri dönmeyi gururuna yediremediğinden kalıp Rüknuddövlö ile savaşmaya karar verdi. Ancak Rüknuddövlö karşısında ağır bir yenilgi alarak esir düştü. Rüknuddövlö de onu esir aldıktan sonra kendisiyle birlikte önce Rey'e, oradan İsfahân'a ve daha sonra da İsfahân ve Şîrâz arasında bulunan Sümeirem Kalesi'ne göndererek onu orada hapsedti (337/949).³⁴

2.3. Sâ mânî Ordusunun Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Rüknuddövlö Taberistân ve Cürcân bölgesinde Veşmgîr ile savaşıp bu bölgeleri ele geçirdiği esnada Fars-Hûzistân Büveyhîleri hükümdarı olan ağabeyi İmâdüddövlö Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh'in ölüm haberini almış ve vakit kaybetmeden Rey'e geri dönerek³⁵ kız kardeşinin oğlu Ali b. Kâme'yi kendi yerine vekil olarak bırakıp Şîrâz'a gitmişti (338/449). Rüknuddövlö Şîrâz'a geldikten sonra abisinin isteği üzerine onun yerine Fars-Hûzistân Büveyhîleri tahtına geçen oğlu Adudüddövlö Ebû Şücâ Fennâhüsrev'in³⁶ iktidarına karşı ordu içinde meydana gelen huzursuzluğu giderip asayışı sağladıktan sonra³⁷ İstahr'da bulunan kardeşinin kabrine yalınayak ve başı açık olarak askerleriyle birlikte yürüyüp, üç gün kabrin yanında kaldıktan sonra askerlerinin ve ileri gelen kumandanlarının tavsiye üzerine Şîrâz'a geri dönüp burada dokuz ay boyunca burada kaldı. Bu arada Rüknuddövlö burada kaldığı süre zarfında kardeşi Muizzüddövlö'ye bir hayli silâh ve para göndermişti.³⁸

Öte yandan Rüknuddövlö'nin Rey'den ayrılıp Şîrâz'a gitmesi ve orada bir müddet kalması Rey'in savunmasız kalmasına ve buraya saldırmak için uygun fırsatı bekleyen düşmanlarına

³² İbn Miskeveyh, *age*, s. 528; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1838. Krş. Kesrevî, *age*, s. 89; Huart, *agm*, s. 240.

³³ Sâ mânîler'in Tûs valisi olan Muhammed b. Abdürrezzâk, isyan edip Nişâbü'rü ele geçirmişti. Ancak kısa bir süre sonra Mansûr b. Karategin'in ona karşı harekete geçmesi üzerine onunla baş edemeyerek kaçmak zorunda kalmış ve kendisini güvene almak için Rüknuddövlö'ye haber gönderip ordusu ile birlikte ona katılmak istediğini bildirmiştir. Rüknuddövlö de onun bu isteğini kabul ederek onun için hazırlıklar yapmaya başladı. Ayrıca kardeşleri İmâdüddövlö ve Muizzüddövlö'ye haber göndererek Muhammed b. Abdürrezzâk'a verilmek üzere onlardan hediye lik kıymetli eşya ve mal istemişti. Onlar da bol miktarda para, hayvan ve giyim eşyası ve çeşitli hediyeler gönderdiler. Rüknuddövlö de Muhammed b. Abdürrezzâk huzura gelince bütün bu hediyeleri ona takdim etti ve daha sonra onu ordusuyla birlikte Dâmgân'a gönderdi. Bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 514; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 128-129; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 3-4; Mar'aşî, *age*, s. 77; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1833-1834.

³⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 528-529; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 136; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1838. Krş. Kesrevî, *age*, s. 88-89; Fakîhî, *age*, s. 147-157; Huart, *agm*, s. 240-241; Seccâdî, *agm*, s. 637.

³⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 517; *Kitâbu'l-Uyûn*, C. IV/2, s. 462. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1833.

³⁶ İmâdüddövlö Ebû'l-Hasan Ali b. Büveyh yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca yerine veliaht olarak bırakacak erkek çocuğu olmadığından dolayı kardeşi Rüknuddövlö Hasan b. Büveyh'e haber gönderip 13 yaşındaki oğlu Ebû Şücâ Fennâhüsrev (Adudüddövlö)'i kendisine veliaht yapmak ve hâkimiyeti altında olan Fars bölgesine varis kılmak üzere göndermesini istemişti. Onun bu isteği üzerine kardeşi Hasan b. Büveyh oğlu Fennâhüsrev'i amcasına göndermişti. Bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 518; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 139; ez-Zehbî, *age*, C. XXV, s. 42; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 380; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1839; Fakîhî, *age*, s. 148; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 29-30; Kirmânî, *age*, s. 49; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 575.

³⁷ İbn Miskeveyh, *age*, s. 517. Krş. Fakîhî, *age*, s. 149.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 140; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, *age*, C. IV, s. 146; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Sîyer*, *age*, C. II, s. 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1840; Kirmânî, *age*, s. 51; Pervîz, *age*, 61; Türkmenî Âzer, *age*, s. 80.

bekledikleri fırsatı vermesine ve bunun sonucunda da düşmanlarının harekete geçmesine neden olmuştu. Nitekim İbrahim b. Simcûr'un yerine Sâmânîler'in Horâsân ordularının başkumandanı (sipâhsâlârı) olan Mansûr b. Karategin, Sâmânî emîri Nûh b. Nasr'ın emri ile 339 yılının Safer (Temmuz-Ağustos 950) ayında Nişâbûr'dan Rey'e doğru harekete geçti. Onun Rey'e ulaşması üzerine Rûknüddeve'nin vekili Ali b. Kâme Rey'i terk ederek İsfahân'a kaçtı ve böylece Mansûr da Rey'e girip şehri tamamen ele geçirdi. Daha sonra ise askerlerini bütün çevre illere dağıtıp Hemedân ve Karmâsîn veya Karmîsîn (Kirmânşâh) başta olmak üzere bütün Cibâl bölgesini hâkimiyeti altına almış oldu.³⁹

Rey ve Cibâl bölgesinde bu gelişmeler olurken hâlâ Fars'ta bulunan Rûknüddeve olaylardan haberdar olunca kardeşi Muizzüddeve'ye mektup yazıp ondan yardımcı kuvvetler göndermesini istedi. Bunun üzerine Muizzüddeve, hâcibi Sebüktegin'i Türkler, Deylemliler ve Araplar'dan müteşekkil kalabalık bir orduyla buralara gönderdi. Sebüktegin bu görevlendirmeye birlikte gerekli tedbirleri aldıktan sonra Bağdat'tan ayrıldı ve kısa bir süre sonra ağırlıklarını da geride bırakarak süratle hareket eden askerlerle birlikte Karmâsîn üzerine yürüdü. Sebüktegin buraya ulaştığı zaman burada bulunan ve Beckem Humartegin komutasında olan Horâsânlı askerlere ani bir saldırı düzenleyip, bir kısmını öldürüp, ayrıca komutanları Beckem Humartegin'i de esir alarak diğer esirlerle birlikte Muizzüddeve'ye gönderdi. Muizzüddeve ise onu uzun bir süre hapiste tuttukten sonra serbest bıraktı. Bu arada Beckem'in başına gelenler Cibâl bölgesinde bulunan bazı yerlere hâkim olan Horâsânlı komutanlara ulaştığı zaman, onlar vakit kaybetmeden bulundukları bölgeleri terk ederek Hemedân'a gelip, Mansûr b. Karategin'in kumandanlarından olan Yınalkâm'ın yanında toplandılar. Ancak Sebüktegin Hemedân'a doğru harekete geçince Yınalkâm ve yanında bulunanlar herhangi bir çarpışmaya girişmeksizin Hemedân'dan ayrıldılar ve böylece Sebüktegin şehre girerek, Rûknüddeve'nin gelişine kadar burada ikamet etti.

Rûknüddeve ise Fars bölgesinde işleri yoluna koyup, kışı Fars'ta geçirdikten sonra 339 yılının Şevval (Mart-Nisan 951) ayında Fars'tan hareket ederek Hemedân'a geldi. Onun Hemedân'a geldiğini haber alan Mansûr b. Karategin emrindeki askerlerle birlikte Rey'den hareket ederek Hemedân'a doğru yola koyuldu. Ancak Rûknüddeve ile arasında 20 fersahlık bir mesafe kalınca Mansûr b. Karategin yolunu değiştirip İsfahan üzerine yürüdü. Bu arada Rûknüddeve, onun Hemedân üzerine yürüdüğünü haber alınca, bunu teyit etmek üzere etrafa casus ve gözcüler göndermiş ve bunun sonucunda Mansûr'un İsfahân saptığını öğrenmişti.⁴⁰ İbnü'l-Esîr; Mansûr b. Karategin'in hareketine devam edip Hemedân üzerine yürütmesi durumunda Rûknüddeve'nin ona karşı koyamayacağını, çünkü bu sıralarda Rûknüddeve'nin askerleri arasında bir hayli anlaşmazlıklar meydana geldiğini⁴¹ ve bu yüzden de buraya saldırdığı vakit, Rûknüddeve'yi yeneceğini zikretmektedir.⁴² Öte yandan Rûknüddeve, Mansûr b. Karategin'in İsfahân'a gittiğini öğrenince Sebüktegin'i öncü kuvvet olarak İsfahân'a doğru harekete geçirmişti. Ancak bu öncü kuvvetler harekete geçeceği sırada Sebüktegin emrindeki Türklerden bazıları birkaç kez arka arkaya isyan ederek karışıklıklar çıkardılar. Bunun üzerine

³⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 533-534; *Kitâbu'l-Uyûn*, C. IV/2, s. 462; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 143; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 580; ez-Zehbî, *age*, C. XXV, s. 43; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 148; Âştîyanî- Pîrnîya, *age*, C. II, s. 641; Fakîhî, *age*, s. 153; Kirmânî, *age*, s. 51; Usta, *age*, 165; Türkmenî Âzer, *age*, s. 80-81; Ağırakça, *agm*, s. 611; Seccâdî, *agm*, s. 637.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *age*, s. 534-535; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 143-144; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 580-581; Usta, *age*, s. 166-167; Türkmenî Âzer, *age*, s. 81; Ağırakça, *agm*, s. 611-612; Seccâdî, *agm*, s. 637. Bu arada konuya dair *Kitâbu'l-Uyûn*'da Sebüktegin'in Rûknüddeve'ye yardım için harekete geçtiği ve Karmâsîn üzerine yürüyerek Mansûr b. Karategin'in adamlarını mağlup ettiği kaydedilmektedir. Bkz. *Kitâbu'l-Uyûn*, C. IV/2, s. 463.

⁴¹ *Tecâribü'l-Ümem*'de bu anlaşmazlıkla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Hemedân'da Tüzün'e mensup Türkler'den bir grup, burada uzun süre bekleyince bu durumdan sıkılarak karışıklıklar çıkarmışlardı. Bunun üzerine Üstad Reis Ebu'l-Fazl araya girerek onları yatıştırdı. Ancak bu grup ertesi gün tekrar karışıklıklar çıkardı ve bu durum uzun bir süre devam etti. Bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 535.

⁴² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 144.

Rüknüddeve, veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'e:⁴³ “Bunlar aramızda bulunan düşmanlarımızdır ve bu düşmanlıklarını da açığa vurmuşlardır. Bu yüzden ilk önce bu sorunu halletmek lazım” diyerek adamlarıyla bu asilere saldırarak onları hezimete uğrattı. Ayrıca bu isyan haberi Muizzüddeve'ye ulaşınca o da, İbn Ebî's-Şevk el-Kürdî ve Hulvân nahiyelerinde oturan diğer Kürtler'e haber göndererek isyan çıkaran Türklere karşı harekete geçmelerini emretti. Onlar da bu emir üzerine harekete geçerek Türklerle çarpışarak onların bir kısmını yakalayıp bir kısmını da öldürdüler. Geriye kalanlar ise kaçıp Musul'a gittiler.

Rüknüddeve bu sorunu hallettikten sonra İsfahân'a doğru hareketine devam etti. Mansûr b. Karategin ise onun İsfahân'a doğru geldiğini haber alınca İsfahân yakınlarındaki çölün karşı tarafına çekilerek Zerrinrûd'da konakladı.⁴⁴ Mansûr'un bunu yapmasındaki maksadı ise Rüknüddeve'yi çöle doğru itip, onu çölü geçmeye zorlamaktı. Ancak Rüknüddeve, onun konakladığı Zerrinrûd civarına gelip susuz kalmamak için Han-ı Necân (veya Lencân)'a⁴⁵ saparak burada konakladı. Mansûr b. Karategin ise bu durumu öğrenince düşmanını arkasına almamak için bulunduğu yerden hareket ederek Rüknüddeve'nin üzerine yürüdü. Sonunda iki ordu Rûdbâr denilen yerde karşılaştı ve aralarında yedi gün süren şiddetli bir savaşın ardından her iki orduda da meydana gelen erzak sıkıntısı sonucunda Mansûr b. Karategin geri çekilerek Rey'e gitmek zorunda kaldı. Bu arada her iki tarafta da yaşanan erzak sıkıntısı ve sonrasında gelişen olaylar Miskeveyh ve ondan nakil yapan İbnü'l-Esîr tarafından özetle şu şekilde zikredilmektedir: “Vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Rüknüddeve ve diğer askerler benzeri görülmemiş bir erzak sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardı. Bölgede bulunan Kürtler de mevcut gıdaları türlü hilelerle pahalıya satıyorlardı. Aynı şekilde erzak sıkıntısı karşı tarafı da vurmuştu. Tüm bu olumsuz gelişmeler erzak sıkıntısını hat safhaya çıkarmış ve orduda bulunan deve ve diğer hayvanlar kesilerek askerlere dağıtılıyordu. Bu arada bu sıkıntıların sonucunda Rüknüddeve kaçma imkânı bulsaydı kaçıp gidecekti. Nitekim bunu Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ile istişare etmiş ve bir gece kaçması hususunda fikrini sormuştu. İbnü'l-Amîd ise ona: “Senin Allah'tan başka bir sığınığın yoktur. Müslümanlar ve bütün insanlar hakkında hayırlısını dile. Onlara karşı iyi davranma yollarını ara ve bu konuda samimi ol. Adamlarına ihsanlarda bulun ve iyi davran. Şu anda bir insan olarak yapabileceğimiz her türlü hile yolları bizim için kapanmış durumdadır. Şayet buradan ayrılıp gitmeye niyet edersek birden peşimize düşerler. Ayrıca sayıca bizden üstün oldukları için hepimizi yok ederler ve içimizden tek bir kişi bile kurtulamaz” dedi. Bunun üzerine Rüknüddeve de ona: “Ey Ebu'l-Fazl bütün bunları senin tavsiyenden evvel düşündüm ve yapılması gereken adakları adadım ve bu düşüncemden vazgeçtim” dedi.⁴⁶

İkisi arasında yapılan bu konuşmadan sonra gecenin geç saatlerinde Rüknüddeve'ye Mansûr b. Karategin'in ordusuyla birlikte ayrılıp Rey'e gittiğini ve çadırlarını olduğu gibi yerlerinde bıraktıklarına dair haber geldi. Mansûr'un buradan böyle gece yarısı ayrılıp gitmesinin sebebi ise gerek kendilerinin yiyecek sıkıntısına düşmeleri, gerekse orduda bulunan hayvanlarının yemlerinin tükenmesiydi. Zira bu olaya dair bilgi veren kaynaklarda geçen bilgilere göre Horâsânlılar açlığa karşı koyamıyorlardı ve bu yüzden Mansûr b. Karategin'e karşı gelerek bir

⁴³ IX. yüzyılın sonuna doğru İran'ın Kum şehrinde doğan Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, Rüknüddeve döneminin önemli devlet adamlarından olmanın yanı sıra, aynı zamanda bu dönemin önde gelen âlim, edip ve şairlerindendir. Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in yaşadığı döneme ve hayatına bizzat şahitlik etmiş olan Miskeveyh; onun çağdaşlarını hayrette bırakacak kadar fazilet ve güzellik sahibi olduğunu, çağdaşlarının aksine kâtiplik için gerekli olan kelime bilgisi, nahiv ve aruz ilimlerine vakıf olma, işrikak (türetme) ve istiare hususlarında yetenekli olma, Câhiliye ve İslâm dönemi şairlerinin divânlarını ezberlemek gibi pek çok vasfı bünyesinde bulundurduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 662.

⁴⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 535; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 144; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 581; Usta, *age*, C. s. 167; Ağırakça, *agm*, s. 612; Türkmenî Âzer, *age*, s. 81; Seccâdi, *agm*, s. 637.

⁴⁵ Han-ı Necân veya Lencân; Cibâl şehirlerinden birisi olup, İsfahân'a 9 fersahlık bir mesafededir. Bkz. İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım, Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Trc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 282.

⁴⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 535 vd.; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 144-145.

hayli karışıklıklar ve anlaşmazlıkların meydana gelmesine neden olmuşlardı ve bunun sonucunda da Mansûr b. Karategin ve beraberinde bulunanlar 340 yılının Muharrem (Haziran-Temmuz 951) ayında buradan ayrılıp gitmek zorunda kalmışlardı. Rûknüddeve ise yukarıda zikrettiğimiz şekilde durumdan haberdar olunca, ilk başlarda temkinli davranmış, ancak aldığı haberin doğruluğunu teyit edince askerleriyle birlikte harekete geçip Horâsânlılar'ın geriye bıraktıkları her şeyi ele geçirdi. Bu haberin ardından Rûknüddeve'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'i yanına çağırarak ona: "Biraz önce bir rüya gördüm. Rüyamda atıma binmiş gidiyordum. Bu esnada Allah'ın bir lütfu olarak hiç ummadığım bir anda düşmanımızın mağlûp olarak geri çekilip gittiğini ve o anda hiç ummadığımız bir yerden bir kurtuluşun bize ulaştığını sana söylüyordun. Biz böyle konuşup yolumuza devam ettiğimiz esnada toprak arasında sahibinin elinden düşmüş firuz taşlı bir yüzüğün parıl parıl parladığını gördüm. Askere bu yüzüğü alıp bana vermesini söyledim ve bunu hayra yorup yüzüğü parmağıma taktım. Uyandığımda ise gerçekten zafer elde edeceğimize inandım, çünkü rüyada firuz taşı görmek zafere delâlet eder" diyerek zaferi bu rüyaya yordu. Ayrıca Rûknüddeve bu zaferden sonra rüyasında gördüğü atına da "Firuz" ismini verdi.⁴⁷

Rûknüddeve, Sâmanî ordusuna karşı kazındığı bu zaferle birlikte başta Hemedân olmak üzere Cibâl bölgesindeki pek çok yeri de ele geçirmiş oldu.

2.4. Rûknüddeve'nin Rey'i Ele Geçirmesi ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar

Mansûr b. Karategin yukarıda zikrettiğimiz şekilde Rûknüddeve karşısında geri çekilince Rey şehrine gitmişti. Rûknüddeve'nin de onun ardından buraya yönelmesi sonucunda her iki taraf arasında Rey nahiyelerinde pek çok çarpışma meydana geldi.⁴⁸ Ancak bu çarpışmalar esnasında Rey'de bulunan askerlerin Mansûr b. Karategin'e itaatsiz davranışlarda bulunmaları sonucunda Mansûr, Emîr Nûh b. Nasr'a haber göndererek Horâsân valiliği ve sipehsâlârlığı görevinden azledilmesini istemek zorunda kaldı. Emîr Nûh'ta onun bu isteğini kabul ederek, onu görevinden azledip yerine bu göreve ikinci defa Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc'ı getirdi. Ayrıca Rey şehrini de ona iktâ olarak verdi.⁴⁹ Bu arada Mansûr b. Karategin bu gelişmelerden kısa bir süre sonra aniden hastalanarak Rabîülevvel (veya Rabîülâhîr) 340 (Ağustos-Eylül 951) yılında Rey'de⁵⁰ vefat etti.⁵¹

Mansûr b. Karategin'in ölmesiyle birlikte burada bulunan Horâsânlı askerler onun cenazesini alarak Rey'den ayrılıp Nişâbü'r'a geri döndüler. Onların Rey'den ayrılmaları üzerine Mansûr b. Karategin ile amansız bir mücadeleye girişmiş olan Rûknüddeve savunmasız kalan Rey şehrine girip, şehri tekrar ele geçirdi (340/951).⁵² Rûknüddeve Rey'i ele geçirip burada bir yıl kaldıktan sonra Taberistân ve Cürcân üzerine yürüyerek Veşmgîr'i mağlûp edip buraları tekrar ele geçirdi. Rûknüddeve daha sonra hareketine devam ederek Nesâ'ya kadar gelerek bu bölgedeki pek çok yeri ele geçirip bir süre buralarda kaldıktan sonra Rey'e tekrar geri döndü. Bu arada Rûknüddeve Cürcân bölgesini ele geçirince burayı tekrar Hasan b. Firûzân'a verdi. Ayrıca Ali b. Kâme'yi de görevlendirerek onu, Hasan b. Firûzân'ın yanına bırakmıştı. Ancak

⁴⁷ İbn Miskeveyh, *age*, s. 536 vd.; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 145-146; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z Zaman*, C. II, Neşr. İhsân Abbâs, Dâr Sâdır, Beyrût 1972, s. 118-119. Krş. Fakîhî, *age*, 154; Usta, *age*, s. 167 s. vdd.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 538.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, 156; Gerdîzi, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynu'l Ahbâr*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Dunyâ-i Kitâb, Tahrân 1363 hş., s. 348; İbn Haldûn, *age*, C. IV, 581; en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXV, Neşr. Müfîd Kumeyha, *Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrût* 2004, s. 215; Mar'âşî, *age*, s. 77; Kirmânî, *age*, s. 51; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 268; Usta, *age*, s. 170; Merçil, *agm*, s. 84-85.

⁵⁰ Gerdîzi; Mansûr b. Karategin'in Nişâbü'r'da vefat ettiğini zikretmektedir. Bkz. Gerdîzi, *age*, s. 348.

⁵¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 538; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, 149-150; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 581. Krş. Usta, *age*, s. 170;

⁵² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 149; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 581; Kirmânî, *age*, s. 51; Usta, *age*, s. 171; Merçil, *agm*, s. 84.

Rüknüddeve'nin bölgeden ayrılması üzerine Veşmgîr tekrar harekete geçerek Cürcân'a saldırarak burayı ele geçirdi (341/951-952)⁵³

Veşmgîr Cürcân'a tekrar hâkim olduktan sonra boş durmamış ve Rüknüddeve'ye karşı bir kez daha Sâmânîler'den yardım istedi. Bunun üzerine Emîr Nûh b. Nasr, Çağaniyân'da⁵⁴ bulunan Ebû Ali b. Muhtâc'a haber göndererek Rüknüddeve'ye son darbeyi vurmak maksadıyla Horâsan askerleriyle Rey üzerine yürütmesini emretti. Ebû Ali bu emir doğrultusunda kalabalık ordularla harekete geçerek Veşmgîr'in de kendisine katılmasıyla birlikte 342 yılının Rabiülevvel (Temmuz-Ağustos 953) ayında Rey'e yöneldi. Rüknüddeve ise durumdan haberdar olunca üzerine gelen bu orduyla baş edemeyeceğini anladı açık bir alanda meydan savaşına girmek yerine Rey şehrini arkasına alarak Taberek Kalesi'ne sığındı. Ebû Ali ise Taberek Kalesi'ni üç ay⁵⁵ boyunca muhasara altına almasına rağmen Rüknüddeve'yi yenemedi.⁵⁶ Öte yandan kuşatmanın uzun sürmesi ve kışın da yaklaşması üzerine askerler arasında huzursuzluklar baş göstermiş ve bunun sonucunda Ebû Ali, Rüknüddeve ile barış yapmak zorunda kalmıştı.⁵⁷ Nitekim bu doğrultuda her iki taraf arasında elçi heyetleri gidip gelmişti. Bu arada Ebû Ali'in elçisi astronomi ve matematik ilimlerinde iyi bir âlim olan ve aynı zamanda "*Zicü's-Safâ'ih*" adlı eserin müellifi olan meşhur Ebû Ca'fer el-Hâzin⁵⁸ dir.⁵⁹ Elçilerin gidip gelmeleri sonucunda adamlarının karşı çıkmasına rağmen Rüknüddeve, Ebû Ali ile barış yapmayı kabul etti ve Rüknüddeve'nin her yıl 200 bin dinar para ödemesi karşılığında iki taraf arasında barış yapıldı. Rüknüddeve de ödemesi gereken bu parayı adamı Abbâs b. Davud'a vererek Ebû Ali'ye yolladı. Bunun üzerine Ebû Ali b. Muhtâc da Horâsân'a geri döndü.⁶⁰

Bu arada Ebû Ali geri dönünce Rüknüddeve yalnız kalan Veşmgîr'in üzerine yürüyerek Taberistân ve Cürcân'ı tekrar elinden almıştı. Bunun üzerine Horâsân bölgesinde bulunan

380

10 / 4
October
2020

⁵³ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 156; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 581; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1854. Krş. Usta, *age*, s. 171.

⁵⁴ Arapça kaynaklarda Sagâniyân olarak geçen Çağaniyân tarihi bir şehir olup eskiden Mâverâünnehir bölgesinde yer almaktaydı, ancak bu şehir günümüzde mevcut olmamakla birlikte, günümüzdeki sınırları Özbekistan'ın Surhanderya vadisine denk gelmektedir. Bkz. Ziya Musa Bunyatov, "Çağaniyân", *DLA*, TDV, Ankara 1993, VIII, s. 166.

⁵⁵ Mar'aşî bu kuşatmanın beş ay sürdüğünü kaydetmektedir. Bkz. Mar'aşî, *age*, s. 78.

⁵⁶ Gerdîzi (*age*, s. 358) sehven bu kuşatma esnasında Ebû Aliyerine Rüknüddeve'nin Veşmgîr'den yardım istediğini ve Veşmgîr'in de ona yardımcı kuvvetler gönderdiğini zikretmektedir. Ancak Veşmgîr'den yardım alan Rüknüddeve değil, Ebû Ali'dir.

⁵⁷ İbn Miskeveyh, *age*, 549-550; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 160-161; Gerdîzi, *age*, s. 348; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 4; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 581-582; Mar'aşî, *age*, s. 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1857; Fakîhî, *age*, s. 154; Kirmânî, *age*, s. 51-52; Aştîyanî-Pîrmîya, *age*, C. II, XXXI, s. 641; Usta, *age*, s. 172; Türkmenî Âzer, *age*, s. 81; Seccâdî, agm, s. 637; Merçil, agm, s. 85.

⁵⁸ Kaynaklarda daha çok Ebû Ca'fer el-Hâzin olarak geçen bu zat dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olup matematik ve astroloji alanlarında önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Yukarıda zikrettiğimiz *Zicü's-Safâ'ih* adlı eseri onun astroloji alanında ortaya koyduğu değerli bir eser olup, çok az kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. İbnü'l-Kiftî, Cemâlüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbârî'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ)*, Neşr. İbrâhîm Şemseddîn, *Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye*, Beyrût 2005, s. 293. Bu arada el-Hâzin'e dair bilgi veren *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî* ile *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nin el-Hâzin maddesinde İbnü'l-Esîr kaynak gösterilerek el-Hâzin'in Rüknüddeve'nin elçisi olduğu belirtilmektedir. (Ali Rızâ Nûrî Germrûdî, "Ebû Ca'fer Hâzin", *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. V, Tahrân 1378, s. 298-299; İhsan Fazlıoğlu, "Hâzin, Ebû Ca'fer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, Ankara 1998, s. 126). Ancak bir sonraki dipnotta da görüleceği üzere İbnü'l-Esîr'de onun, Sâmânîler'in elçisi olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Bu arada el-Hâzin'e dair bilgiler ileride ayrıntılı bir şekilde aktarılacaktır.

⁵⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 550; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 161; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1857. Krş. Fakîhî, *age*, s. 154; Usta, *age*, s. 172-576.

⁶⁰ İbn Miskeveyh, *age*, 550; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, 161; Gerdîzi, *age*, s. 348-349; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 4; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582; Mar'aşî, *age*, s. 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1857; Fakîhî, *age*, s. 154-155; Usta, *age*, s. 173; Türkmenî Âzer, *age*, s. 81; Merçil, agm, s. 85. Ayrıca bu olay hakkında el-Hemedânî (*age*, s. 377), ez-Zehabî, (*age*, C. XXV, s. 215) ve İbn Tağrîberdî (*age*, C. III, s. 390) 'nin verdiği bilgiler yok denemek kadar azdır. Zira bu müverrihler sadece Ebû Ali'nin Rey'e gittiğini ve Rüknüddeve ile arasında çarpışmaların meydana geldiğini ve Ebû Ali'nin Horâsân'a döndüğü zikredilmektedirler.

Esferâyîn'e sığınan Veşmgîr buradan Sâmânî emîri Nûh b. Nasr'a mektup yazıp ona durumu anlatarak Ebû Ali'nin bu çarpışmalar sırasında samimice davranmadığını ve Rûknüddeve'ye karşı ciddi bir savaşa girişmediğini söyleyerek Nûh b. Nasr'a Ebû Ali b. Muhtâc'a karşı kışkırtmıştı. Nitekim Emîr Nûh gelişmelerden haberdar olunca Ebû Ali'ye bir hayli kızmış ve ona bir mektup yazarak onu Horâsân orduları kumandanlığından azlettiğini bildirmişti. Ayrıca bütün kumandanlara da yazı yazarak Ebû Ali'ye bu görevden azlettiğini söyleyerek onun yerine bu göreve Ebû Saîd Bekr b. Mâlik el-Fergânî'yi tayin ettiğini bildirmişti.⁶¹ Ebû Ali ise bu gelişmeler karşısında Emîr Nûh'a mektup yazarak yaptıklarından dolayı kendisinden özür diledi. Ayrıca Nişâbûr halkının ileri gelenlerinden oluşan bir cemaatten de kendi adına Emîr Nûh'a gidip onu görevinden azletmemesini istemelerini rica etti. Ancak Emîr Nûh, onun bu ricasını kabul etmedi. Bunun üzerine Ebû Ali Nişâbûr'da isyan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Emîr Nûh ise bu durumdan haberdar olunca Veşmgîr ile Hasan b. Fîrûzân'a mektup yazarak aralarındaki düşmanlığı bir kenara bırakıp, isyan etmiş olan Ebû Ali'ye karşı Nişâbûr'a doğru hareket etmelerini emretti. Bu emir üzerine her ikisi de Ebû Ali'nin üzerine yürüdü. Ebû Ali ise bu durumdan haberdar olunca⁶² Horâsân'da işlerin kendi aleyhinde geliştiğini anlamış ve mecburen Rûknüddeve'ye haber gönderip onun hizmetine girmek istediğini söyledi. Rûknüddeve de Ebû Ali'nin bu isteğini kabul ederek onu emri altına aldı (342/953).⁶³ Bu gelişmelerin ardından Ebû Ali Rey'e gitti. Ebû Ali'nin Rey'e geldiğini haber alan Rûknüddeve Ebû Ali'yi şehir dışında karşılayıp kendisine ihsan ve ikramlarda bulundu. Ebû Ali daha sonra Rûknüddeve'den halifenin kendisini Horâsân vilâyetine tayin etmesinde aracı olmasını istedi. Bunun üzerine Rûknüddeve, kardeşi Muizzüddeve'ye mektup yazarak durumu ona bildirdi ve Muizzüddeve de kardeşinin bu isteğini yerine getirerek, Ebû Ali'nin Horâsân'a tayin edildiğine dair ahitnâme yazarak Ebû Ali'nin elçisine verip kendisine gönderdi. Ayrıca Muizzüddeve, Ebû Ali'ye yardımcı olmaları için Ebû Mansûr Leşkerverz komutasında bir grup askerle göndererek bunları Ebû Ali'nin emrine verdi.⁶⁴ Bu arada zikrettiğimiz gelişmeler yaşanırken Sâmânî emîri Nûh b. Nasr vefat etmişti (343/954). Ebû Ali ise hem aldığı yardımların hem de Emîr Nûh b. Nasr'ın vefat etmesiyle birlikte tekrar Horâsân'a geri dönerek Nişâbûr'u tekrar ele geçirip başta Nişâbûr olmak üzere Horâsân'da eline geçirdiği her yerde hutbeyi Halife el-Mutî-Lillâh adına okuttu. Zira o zamana kadar Horâsân bölgesinde el-Mutî-Lillâh adına hutbe okutulmamıştı (343/954-955).⁶⁵

Ebû Ali Nişâbûr'u ele geçirince Sâmânîler'in yeni hükümdarı Abdülmelik b. Nûh, Hôrâsân ordularının kumandanı Bekr b. Mâlik'i Nişâbûr'u tekrar hâkimiyet altına almak üzere görevlendirerek onu Buhârâ'dan Horâsân'a gönderdi. Vakit kaybetmeden yola çıkan Bekr b. Mâlik Nişâbûr'a yaklaşıncı Ebû Ali'nin askerleri ve destekçileri yanından ayrılarak Bekr b. Mâlik'in safına geçtiler ve Ebû Ali'nin yanında sadece iki yüz asker ve bir grup Deylemli kalmıştı. Bu gelişmeyle birlikte olayların kendi aleyhinde cereyan ettiğini gören Ebû Ali Nişâbûr'u terk ederek Rey'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece Bekr b. Mâlik'i herhangi bir

⁶¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 550; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 161; Gerdîzî, *age*, s. 348-349; İbn İsfendiyâr, *age*, C. s. 4; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582; Mar'aşî, *age*, s. 77; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1857; Kirmânî, *age*, s. 52; Barthold, *age*, s. 268; Usta, *age*, s. 173; Merçil, *agm*, s. 85-86.

⁶² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 161-162; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1857-1858; Kirmânî, *age*, s. 52; Usta, *age*, s. 173; Merçil, *agm*, s. 86. Ayrıca Gerdîzî; Ebû Ali'nin Nişâbûr'un önde gelen şahsiyetlerinden bir grubu Buhârâ'ya gönderdiğini, ancak bu grubun henüz yoldayken Emîr Nûh'un vefat ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Gerdîzî, *age*, s. 349.

⁶³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 550; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 162; Gerdîzî, *age*, s. 349; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 215; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1858-1859. Krş. Kirmânî, *age*, s. 52.

⁶⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 552; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 164; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 215; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1859. Krş. Kirmânî, *age*, s. 52-53; Usta, *age*, s. 175-176.

⁶⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 552; el-Hemedânî, *age*, s. 378; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 164; ez-Zehabî, *age*, C. XXV, s. 217-218; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 215; *İbn Tağriberdî*, *age*, C. III, s. 311; Âştiyânî-Pîmîya, *age*, C. s. 641; Barthold, *age*, s. 268-269; Usta, *age*, s. 173-176; Türkmenî Âzer, *age*, s. 82; Merçil, *agm*, s. 86. Ayrıca bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1859.

mukavemetle karşılaşmaksızın Nişâbü'r'a girerek bölgede tekrar Sâmânîler'in kontrolünü sağladı (343-954).⁶⁶

Bekr b. Mâlik'i Nişâbü'r'u ele geçirdikten sonra öncü kuvvetlerinin kumandanı olan Muhammed b. Mâkân'ı 344 (955) yılında Rey'i ele geçirmek üzere harekete geçirdi. Rüknu'ddevle ise bu esnada Cürcân'da bulunmaktaydı ve Sâmânî ordusunun Rey'e doğru geldiğini haber alır almaz kardeşi Muizzü'ddevle'ye haber göndererek ondan yardım istedi. Muizzü'ddevle de o esnada uzun bir kuşatmanın ardından Şehrizor⁶⁷ Kalesi'ni ele geçirmek üzere olan Hâcib Sebüktegin'i Bağdat'a geri çağırarak, onun komutasında bir orduyu kardeşinin yardımına gönderdi (Muharrem 344/Nisan-Mayıs 955).⁶⁸ Ayrıca Horâsân'dan İsfahân'a doğru geçit yollarından giden bazı askeri birlikleri de Rüknu'ddevle'nin oğlu Ebû Mansûr Büveyh komutasında sevk etti. Ancak Sâmânî ordusu İsfahân'a yönelince burada bulunan Ebû Mansûr Büveyh durumdan haberdar olmuş ve hazineler ile babasının haremını yanına alarak perişan bir halde Han-ı Necân'a oradan da Ribât'a gitmek zorunda kalmıştı. Muhammed b. Mâkân ise onu takip edip hazineleri ele geçirdiği hâlde onu yakalayamamış, ancak buna rağmen takibe devam etmişti. Bu takip esnasında Errecân'da bulunan Rüknu'ddevle'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd olaylardan haberdar olunca Deylemliler'den ve Araplar'dan müteşekkil ordusuyla Han-ı Necân'a ulaşarak önce Muhammed b. Mâkân'ın ağırlıklarını ele geçirdi ve daha sonra da kendisine yetişerek ordusuyla birlikte onu hezimete uğrattı, onu ve bütün komutanlarını da esir alarak hepsini Han-ı Necân'da bulunan kaleye hapsetti. İbnü'l-Amîd, Muhammed b. Mâkân'ı bozguna uğrattıktan sonra Ebû Mansûr Büveyh ile birlikte İsfahân'a giderek Muhammed b. Mâkân'ın burada bulunan adamlarını da yenerek şehri tekrar ele geçirdi.⁶⁹

Cibâl bölgesinde bu olaylar olurken bu esnada Rüknu'ddevle de önce Cürcân'a, ardından da Taberistân'a çekilerek⁷⁰ diğer cepheden ilerleyen Horâsân ordularının kumandanı Bekr b. Mâlik'e mektuplar yazıp onunla sulh yapmaya çalışmaktaydı. Nitekim Rüknu'ddevle bu doğrultuda Bekr b. Mâlik'e bir elçi heyeti göndererek barış teklifinde bulunmuş ve elçilik heyetlerinin gidip gelmesi sonucunda her iki taraf arasında sulh yapılmıştı.⁷¹ İki taraf arasında yapılan bu sulha göre Rey ve Cibâl bölgesinin tamamı Rüknu'ddevle'de kalacaktı ve bunun karşılığında Rüknu'ddevle de Sâmânîler'e yıllık 200 bin dinar vergi ödeyecekti. Ayrıca bu antlaşma gereği Rüknu'ddevle, Veşmgîr'e karşı herhangi bir menfî harekette de bulunmayacaktı (955/344).⁷²

Bu sulh anlaşmasının ardından Sâmânî emîri Abdülmelik b. Nûh, Rey'de bulunan Rüknu'ddevle'ye bir mektup yazarak ondan, halifeden Horâsân valiliği için hil'ât ve bir sancak göndermesini istedi. Abdülmelik'in bu mektubunu Rey'e götüren elçilik heyetinde Bekr b. Mâlik'in kız kardeşinin oğlu da vardı. Bunlar Rey'e geldikleri zaman Rüknu'ddevle onlara yardımcı olmak üzere yanlarına Ebû'l-Fazl el-Gâsânî'yi vererek onları Bağdat'a kardeşi

⁶⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 552; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, 164; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 216; Usta, *age*, s. 177; Barthold, *agm*, s. 169; Merçil, *agm*, s. 86.

⁶⁷ Şehrizor; Irak'ın kuzeyinde bulunan ve aynı zamanda Cibâl bölgesine de yakın olan tarihi bir yerdir. Bkz. Ahmet Gündüz, "Şehrizor", *DİA*, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, s. 473.

⁶⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 554; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1860; Fakihî, *age*, s. 159; Kirmânî, *age*, s. 53; Ağırakça, *agm*, s. 612.

⁶⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 554-555; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 167-168; ez-Zehebî, *age*, C. XXV, s. 219; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 582-583; İbn Tağrıberdî, *age*, C. III, s. 312-314; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1860; Fakihî, *age*, s. 159-160; Kirmânî, *age*, s. 53; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. s. 642; Usta, *age*, s. 178-179; Ahmet Güner, "Büveyhîler'den Adudü'ddevle ve Dönemi (338-372/949-983)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1992, s. 35-36.

⁷⁰ Gerdizî, *age*, s. 351. Krş. Merçil, *agm*, s. 87.

⁷¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 556; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 168-169; Gerdizî, *age*, s. 351; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 583. Krş. Fakihî, *age*, s. 160; Merçil, *agm*, s. 87.

⁷² İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 168; Gerdizî, *age*, s. 351; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 583; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 642; Usta, *age*, s. 179; Merçil, *agm*, s. 87.

Muizzüddeve'nin yanına gönderdi. Ebü'l-Fazl el-Gâsânî ile birlikte gelen elçilik heyeti Bağdat'a ulaştığı zaman Sâmânî emîri Abdülmelik b. Nüh'un isteklerini halifeye iletiler. Halife el-Mutî-Lillâh da onun bu isteklerini kabul edip Horasan vilâyetini Bekr b. Mâlik'e verdiğine dair ahitnâme yazarak bunu hil'ât ve sancakla birlikte Bekr b. Mâlik'e ulaştırdı.⁷³

Bu arada Büveyhîler ile Sâmânîler arasında meydana gelen bu olaylar esnasında Rey'de büyük bir veba salgını meydana gelmiş ve bunun sonucunda da başta Ebû Ali Ahmed b. Muhtâc ve oğlu olmak üzere pek çok kişi ölmüştü (Recep 344/Ekim-Kasım 955).⁷⁴

Büveyhîler ile Sâmânîler arasında yapılan sulh antlaşmasına tekrar dönecek olursak, bu antlaşma Abdülmelik b. Nüh'un ölümüne kadar geçerliliğini korumuştur (11 Şevval 350/23 Kasım 961). Ancak onun ölümünden sonra Sâmânî tahtına zorlu bir mücadelenin ardından kardeşi Mansûr b. Nüh geçmiştir.⁷⁵ Bu durum ise Rüknuddeve'nin antlaşmayı yok sayarak, tekrar Taberistân ve Cürcân'a müdahale etme imkânı vermişti. Zira Büveyhîler ile Sâmânîler arasında varılan anlaşma gereği Rüknuddeve hiçbir şekilde Veşmgîr'e saldırmayacaktı. Ancak Abdülmelik b. Nüh'un ölümü ve sonrasında gelişen iktidar mücadelesi Rüknuddeve'ye beklediği fırsatı sunmuştu. Nitekim Rüknuddeve bu ortamdan faydalanarak Muharrem 351 (Şubat-Mart 962) yılında bir kez daha Veşmgîr'e karşı harekete geçerek ilk önce Taberistân'ın Sâriye beldesine girerek burada bulunan Veşmgîr'i hezimete uğratarak onu Cürcân'a çekilmek zorunda bırakmıştı. Veşmgîr'in Taberistân'dan uzaklaştırılmasıyla birlikte Rüknuddeve bütün Taberistân'a hâkim oldu ve daha sonra Veşmgîr'in bulunduğu Cürcân'a doğru harekete geçerek burayı da hâkimiyeti altına aldı. Ayrıca Veşmgîr'in burada bulunan ve sayıları üç bin kişiyi bulan adamları da emân dileyerek Rüknuddeve'ye sığındılar. Bunun üzerine Taberistân ve Cürcân bölgelerinde durumun kendisi için gittikçe kötü bir hâl aldığını gören Veşmgîr ümitsiz bir şekilde Gil (Cil) bölgesine gitti.⁷⁶

2.5. Rüknuddeve ile Horâsân Gazileri Arasında Meydana Gelen Savaş

355 yılının Ramazan⁷⁷ (Ağustos-Eylül 966) ayında sayıları yirmi bini⁷⁸ bulan ve kendilerine gazi diyen Horâsânlı bir topluluk Horâsân'dan çıkarak, Bizans ülkesine gaza yapmak amacıyla yola koyulmuştu. Ancak Horâsânlılar, Rey şehrine⁷⁹ yaklaştıkları zaman tahribatlara girişerek sınır bölgelerinde karışıklıkların çıkmasına neden olmuşlardı. Bunun üzerine Rüknuddeve'nin sınır muhafızı olan İsfûzen b. İbrahim bu Horâsânlı gruba bir elçi yollayarak onlara bu davranışlardan vazgeçmelerini söyledi. Ancak başlarında genel bir komutan

⁷³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 556; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 168-169. Krş. Fakihî, *age*, s. 160.

⁷⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 556; el-Hemedânî, *age*, s. 380; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 169; İbnü'l-Verdi, Zeynüddin Ömer b. el-Muzaffer, *Târihu İbnü'l-Verdi (Tetimmetü'l-Nihâsar fî Ahbâri'l-Beşer)*, C. I, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrût 1996, s. 276; ez-Zehabî, *age*, C. XXV, s. 219; Tağrîberdî, *age*, C. III, s. 313; Usta, *age*, s. 179; Barthold, *agm*, s. 169; Merçil, *agm*, s. 87.

⁷⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 582; el-Hemedânî, *age*, s. 392; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 188; Gerdîzî, *age*, s. 354; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 50-51. Krş. Usta, *age*, s. 183 vdd.

⁷⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 583-584; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 193-194; Ebü'l Fidâ, el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddin İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, C. II, Neşr. es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Habîb ve diğerleri, el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l Mısıriyye, Kâhire 1907, s. 104; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 585; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Türkmenî Âzer, *age*, s. 83; Seccâdî, *agm*, s. 637.

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî (*age*, C. XIV, s. 175), bu olayın Şevval (Eylül-Ekim) ayında gerçekleştiğini zikretmektedir.

⁷⁸ *Târih-i Elîfî*'de bu sayının on bin olduğu kaydedilmektedir. Bkz. K Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *Târih-i Elîfî (Târih-i Hezâr Sâle-yi İslâm)*, III, Neşr. Gulâm Rîzâ Tabâtabâyî Mecd, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382 hş., s. 1893.

⁷⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 611; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 217; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 175; Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Muzaffer Şemseddin Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'atü'z Zamân fî Târihi'l Ayân*, C. XVII, Neşr. Muhammed Enes el-Hasan-Kâmil Muhammed el-Herrât, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, Dimaşk 2013, s. 374; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1893; Fakihî, *age*, s. 170; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 32; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 429-430; Mafizullah Kabir, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan (JASP)*, Vol. III, Dacca 1958, s. 31; Seccâdî, *agm*, s. 637.

bulunmayan bu Horâsânlılar onun sözlerine kulak asmadılar. Horasânlılar'ın bu davranışları üzerine İsfûzen, onların gazi olmadığına dair şüphe duymaya başladı ve bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatan bir mektup yazarak Ramazan (Ağustos-Eylül) ayında Rüküddevle'ye yolladı. Rüküddevle ise bu mektupla birlikte durumdan haberdar olunca veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, kendisine: "Bu gazilerin hepsinin birden Rey'e girmelerine izin verme ve sadece onlardan iki bin kişilik bir grubun Rey'e gelmesine izin ver. Ayrıca bu iki bin kişilik grup Rey'den ayrıldıktan sonra onlardan iki bin kişilik bir grup daha al ve böylece onların birbirini takip etmeleri hususunda onlara elçi gönder. Bu sayede onlar menfi bir davranışta bulunmazlar ve bunun sonucunda da onlardan herhangi bir kötülük gelmez" demesi üzerine Rüküddevle, ona: "Böyle yaparak etrafımızda bulunan hükümdarların benim bu gazilerden korktuğumu düşünmelerini istemem" diyerek onun bu görüşünü kabul etmedi. Bunun üzerine veziri: "Eğer bu fikrimi kabul etmiyorsan en azından Cibâl, İsfahân ve diğer yerlerde dağınık bir şekilde olan askerlerine mektuplar yazarak onları yanına çağır. Zira Rey'de az sayıda asker bulunmaktadır ve buna karşılık gazilerin sayısı bir hayli fazladır. Ayrıca onların Horâsân emîri ile gizli bir ittifak içinde olup olmadıklarından da emin değiliz" dedi. Ancak Rüküddevle bu teklifi de kabul etmedi.

Rüküddevle cenahında bu tartışmalar olurken Horâsânlı gaziler toplu bir şekilde yanlarında bulunan fillerle birlikte harekete geçerek Rey'e doğru ilerlediler. Bunlar Rey şehrine ulaştıklarında aralarında meşhur fakih el-Kaffâl'ın⁸⁰ da bulunduğu reisleri bir araya toplanmış ve vezir İbnü'l-Amîd'in meclisine gelerek yapacakları gazada askerlerine dağıtmak üzere kendilerine mal ve para vermesini ondan talep ettiler. İbnü'l-Amîd ise onların az bir şeyle yetineceklerini düşünerek onların bu isteklerini yerine getireceğine dair onlara söz verdi. Ancak Horâsânlı gaziler daha fazla şey beklediklerinden isteklerinde acele edip: "Elinizde olan bütün memleketin haracının bize verilmesini istiyoruz; zira Müslümanlar'ın başına gelebilecek felaketler için toplanan bütün haraclar Beytülmal'ındır. Ayrıca Rumlar'ın ve Ermeniler'in Müslümanlar'a nasıl saldırdıklarını ve şehirlerini istilâ ettiklerini haber almışsınızdır. Bizler ise Allah yolunda gazaya çıkmış gazileriz, aynı zamanda da fakir ve garip hükmündeyiz. Bundan dolayı da bu zekâtı almada sizden daha çok hak sahibiyiz" dediler. Ayrıca bu gazilerin reisleri bunlara ilaveten İbnü'l-Amîd'den kendilerine yardım etmek üzere asker göndermesini ve bunun dışında başka birtakım taleplerde de bulundular. Onların isteklerine ve ısrarlarına karşılık İbnü'l-Amîd ise onların kötü niyetli olduklarını anlamış, ancak buna rağmen onlara iyi davranmak zorunda kalmıştı. Ancak vezirin bu davranışını gören gaziler konuşmayla bir yerlere varamayacaklarını anlayınca Deylemliler ile ağız dalaşına girerek, onlara lanet ve tekfir edip İbnü'l-Amîd'in huzurundan ayrılarak etrafa dağılarak: "Emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker" yapmaya ve bunu kendilerine kalkan yaparak⁸¹ Deylemliler'in mallarını ellerinden almaya, etrafta fitne ve fesat yaymaya başlayarak Deylemliler ile savaşa tutuştular. Hatta bu Horâsânlı grup daha da ileriye giderek şehirde bulunan İbnü'l-Amîd'in konağına bile saldırdılar. Buna karşın İbnü'l-

⁸⁰ Tam künyesi Muhammed b. Ali b. İsmâil el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfi'dir. Kendisi 15 Şaban 291 (2 Temmuz 904) yılında Şâs'ta doğmuş olup aynı zaman da Şâfi mezhebinin önde gelen fakihlerindendir. el- el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfi; Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas'ın emriyle yazılıp Abbasî Halifesi el-Muti-Lillâh'a gönderilen ve Misis ile Tarsus'un istilâsı (352/963) sebebiyle Müslümanları tehdit edip aşağılayan kasidelere halifenin emriyle aynı şekilde kasidelerle cevap veren kişidir. eş-Şâfi'nin hiciv olarak yazdığı iki kasidenin iktibas edilmiş hali es-Sübkî'nin "Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ" adlı eserinin III. cildinde 205'ten 213 kadar olan sayfa aralığında yer almaktadır. Ayrıca bu kasidelerin orijinal metinleri de Viyana'daki Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek'te kayıtlı yazmalar kısmında (no. 464, 1996) yer almaktadır. Ayrıca bu orijinal metinlerin ilk ve son sayfalarına ait resimler Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Kaffâl" maddesinde yer almaktadır. Bkz. Ebû Nasr Tâcüddîn Abülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, C. III, Neşr. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Kâhire 1964, s. 200-213; Cengiz Kallek, "Kaffâl, Muhammed b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Ankara 2001, s. 146-147. Ayrıca Kallek (agm, s. 147), eş-Şâfi'nin katılmış olduğu bu gaza hareketinin Horâsân ve Mâverâünnehir ordularının iştirakıyla gerçekleştiğini, 354 yılında Rey'e gelen bu ordunun Bizans'a karşı hazırlandığını belirtmektedir. Ancak hem Miskeveyh hem de İbnü'l-Esir; daha önce de zikrettiğimiz üzere bu ordunun Rey'e geliş tarihi olarak Ramazan 350 yılını vermektedirler.

⁸¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 611 vd.; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 217-218.

Amîd onlarla giriştiği savaşta ağır bir yara almışsa da kendisine yardım eden Türkler sayesinde ölümden dönmüştü. Horâsânî grup ise başta vezirin konağı olmak üzere pek çok yeri yağmalamışlardı.⁸² Miskeveyh, bu yağma sırasında İbnü'l-Amîd'in aklında sadece kütüphanesinin olduğunu ve kütüphanesinin yağmalanmamış olmasına çok sevindiğini kaydetmektedir. Yine Miskeveyh sözlerinin devamında bu kütüphanede İbnü'l-Amîd'in yazdığı ve her ilim dalına ait çok değerli yazıların olduğunu ve bunların yüz deve yükünde olduğunu, bu yüzden de İbnü'l-Amîd'in kütüphanesine bir şey olmadığını öğrenince çok mutlu olduğunu zikretmektedir.⁸³

Bu arada Rûknüddeve de Horâsânîlar'a karşı harekete geçerek yanında bulunan az sayıda askerle birlikte onlarla çarpışmışsa da onlara karşı mağlûp olmaktan kurtulamamıştı. Zira Horâsânîlar Rûknüddeve'yi mağlûp ederek, onu geri çekilmek zoruna bırakmışlardı. İbnü'l-Esîr'e göre Horâsânîlar, Rûknüddeve'nin peşinden gittikleri takdirde onu mutlaka hezime uğratacaklardı ve bütün memleketini de elinden alacaklardı, ancak gecenin bastırması üzerine Horâsânîlar, Rûknüddeve'yi takip etmekten vazgeçip geri dönmüşlerdi.⁸⁴ Horâsânîlar geri döndükten sonra Hâcib Revîn'e de saldırdılar, ancak herhangi bir başarı elde edemeyerek geri çekildiler ve ertesi gün tekrar saldırmak üzere toplandılar. Tam bu esnada Rûknüddeve onlarla mektuplaşıp gönüllerini hoş tutmaya çalışmış ve onlara memleketinden çekip gitmelerini teklif etmişti. Ancak Horâsânîlar, Horâsân emîri yani Sâmanî emîri ile aralarında yaptıkları gizli anlaşmaya göre buraların kendilerine verilmesini ümit ediyor ve Horâsân'dan gelecek yardımcı kuvvetleri bekleyip duruyorlardı. Rûknüddeve'ye tekrar gelecek olursak, Horâsânîlar'ın bu adımlarına karşılık Rûknüddeve, adamlarının tüm uyarılarına rağmen çekip gitmek yerine Rey'de kalıp onlara karşı çarpışmaya karar vermişti. Ancak daha önce de değinildiği gibi askerleri etrafa dağıldığı için yanında çok az sayıda asker kalmıştı. Buna karşın Horâsânîlar Ramazan ayının ortasında (4 Eylül) şehrin bütün kapılarına dağılarak her taraftan saldırıya geçtiler. Bu yerler arasında Rûknüddeve ve hazinesinin bulunduğu hükümet konağı da vardı. Bundan sonraki süreç ise olaylara bizzat şahit olan Miskeveyh tarafından şu şekilde zikredilmektedir: “Horâsânîlar hükümet konağına saldırdıkları zaman vezir İbnü'l-Amîd taşınabilecek her şeyi yüklemelerini, istedikleri tarafa gidebilmek için at üstünde hazır olarak savaşın sonucunu beklemelerini, haremde bulunan kadınların ve çocukların da İsfahân yoluna doğru çıkarılmasını emretti. Bundan dolayı konağın avlusu hazine yüklü katırlarla doluydu ve hatta Rûknüddeve'nin onların arasından geçmesine bile imkân yoktu. Bu yüzden Rûknüddeve yanında İbnü'l-Amîd ile komutanlardan ve diğer görevlilerden oluşan bir grupla birlikte konağın gulâmları arasında atlarına binmiş bekliyordu. Bundan dolayı birkaç sandık kırıldı ve böylece katırlar sıkıştırılarak zor da olsa bir çıkış yolu açıldı. Ben de (Miskeveyh) bu süvarilerle birlikte bulunuyordum. Bu sırada Horâsânîlar ellerinde merdivenlerle kapıya kadar yaklaşmışlardı. Zira onlar Rûknüddeve'nin konağı savunmayacağını ve içeriye sığınacağını zannediyorlardı. Ancak Rûknüddeve meydan tarafından, hâcibleri de diğer kapılardan çıkarak Horâsânîlar'la karşı karşıya gelerek onlara saldırdılar. Deylemliler de bu dar geçitlerden Horâsânîlar'a saldırdılar ve canlarımızın ve devletimizin gitmesine ramak kaldığı bir anda onları yenerek Şecere denilen mıntıkadan sahraya doğru onları sürdüler ve geniş bir alana çıkınca da savaş için saf tuttular”.⁸⁵

Bu arada Rûknüddeve, yanında bulunan adamlarıyla birlikte Horâsânîlar'ı püskürtüp adamlarının onu görebileceği bir alana çekildiği zaman, yanında bulunan Deylemliler sayılarının az olduğunu buna karşın arkalarından gelen düşmanın sayısının kendilerinden bir hayli fazla olduğunu görmüş ve bu durumdan endişe duymaya başlamışlardı. Ancak Rûknüddeve

⁸² İbn Miskeveyh, *age*, s. 613-614; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 218; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 175. Krş. Fakihî, *age*, s. 170-171; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, s. 32-33; Seccâdi, *agm*, s. 637.

⁸³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 614. Krş. Fakihî, *age*, s. 535.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 218.

⁸⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 614.

adamlarını cesaretlendirmek için bir hileye başvurarak arkalarından gelenlerin düşman değil, Ali b. Kâme yönetiminde gelen kendi adamları olduğunu söylemişti. Ayrıca adamlarına Ali b. Kâme'yi karşılamak üzere bir süvari birliği ile öncülerini göndermelerini ve atlarını koşturup etrafı toz bulutu içinde bırakarak Deylemliler'e yardımcı kuvvetlerin geldiğini haber vermelerini emretmişti. Bunun üzerine Rüküddevle'nin adamları emri yerine getirmek üzere gürültü çıkarıp tozu dumana katarak harekete geçtiler. Aslında Rüküddevle'nin adamlarının sayıları daha önce de değinildiği gibi oldukça azdı ve buna karşın düşmanın sayısı onlardan kat be kat fazlaydı. Bu durum Deylemliler'in cesaretlerinin kırılmasına ve korkuya kapılmalarına neden olmuştu. Ancak Rüküddevle'nin emri üzerine harekete geçen adamlarının kaldırdığı toz bulutunu gören Deylemliler büyük orduların gelmekte olduklarını hissettiler ve ayrıca bazı adamların da kendilerine ulaşarak yardımcı kuvvetlerin geldiğini haber vermesi onların cesaretlerini artırmıştı. Nitekim Deylemliler bu cesaret ve coşkuyla birlikte harekete geçerek Horâsânîlîlar'a saldırmış, bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir almışlardı. Geriye kalan Horâsânîlîlar ise etrafa dağılarak Rüküddevle'den emân dilemişler ve Rüküddevle de bu istekleri yerine getirerek onlara emân vermişti. Böylece Deylemliler Horâsânîlîlar'a karşı büyük bir zafer elde etmiş oldular. Buna rağmen Horâsânîlîlar'dan bir grup hâla Rey şehrinde bulunmaktaydı ve tekbir getirerek Deylemliler'in Râfîzî olduklarını söyleyip sokakta buldukları Deylemliler'i öldürüyorlardı. Onlar bu durumdayken Deylemliler onları gafil avlamak üzere harekete geçerek onlardan bir kısmını öldürdüyse de Rüküddevle, onlara mâni olmuş ve Horâsânîlîlar'a emân vererek onların Kazvîn'e gitmelerini izin vermişti.⁸⁶

Bu arada Horâsânîlîlar mağlûp olup geri döndükten bir müddet sonra tam teçhizatlı iki bin kadar bir süvari birliği de Rey'e ulaşmıştı. Bu birlik muhtemelen Horâsânîlîlar'ın beklemiş olduğu yardımcı kuvvetlerdi. Rüküddevle ise bu süvari birliğini durdurmak için onlara bir elçi gönderdiyse de herhangi bir sonuç elde edemedi. Zira bu süvari birliği hareketinden vazgeçmeyerek Kazvîn'e giden Horâsânîlîlar'la birleşmek üzere Kazvîn'e doğru hareketlerine devam ettiler. Bunun üzerine Rüküddevle bunlara karşı harekete geçerek onlarla çarpışarak, onlardan bir kısmını öldürüp, bir kısmını da esir alarak Rey'e geri döndü. Ancak Rüküddevle Rey'e geri döndükten sonra esirlere emân vererek onları serbest bıraktı.⁸⁷

Bu arada Horâsânîlîlar'ın giriştikleri bu saldırılara bizzat şahit olan Miskeveyh; Horâsânîlîlar'ın Rey şehrine girdikleri zaman buradan şerefleriyle çıkmaları halinde Rumlara yapmadık şey bırakmayacaklarını ve İslâm ordularının sayısının ve gücünün onlarla artacağını belirterek, onlar hakkında İbnü'l-Amîd'in şu cümlelerine yer vermektedir: "Horâsânîlîlar'dan daha çetin bir topluluk görmedim. Onların birliklerini ancak reislerinin çokluğu ve birbirlerini çekememeleri bozar. Onlar öyle fırsatlar ele geçirdiler ki sadece bir tanesinden istifade etmeyi bilmiş olsalardı, istedikleri başarıyı elde ederlerdi. O fırsatlardan birisi de Rey'e girdikleri gün mevcuttu. O gün hep birlikte Emîr (Rüküddevle)'in kapısına geldiler. Emîr hazırlıksızdı ve kapısında çok az kişi vardı. Eğer ona hücum etmiş olsalardı, onlara kimse mâni olamazdı. Bir başka fırsat da şehre girdikleri gece mevcuttu. Şayet o gece şehirde kalıp emîrlik konağına yürümüş olsalardı, onlara karşı kimse duramazdı. Zira o gece ayın 14'üncü gecesi olup, gökyüzü mehtaplı ve gündüz gibi parlaktı. Fakat onların planı, Ramazan bayramı gününde ahali câmilerinde namaz kılmakla meşgul ve habersizken şehre hücum etmektir. Aynı zaman da kendilerine vaat edilen yardımın gelmesini de bekliyorlardı. Zira yardımcılarının yaklaştıklarına dair onlara elçiler ve haberler geliyordu. Onlarda buna göre hareket ettiler. Bununla birlikte kader,

⁸⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 615-616; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 218-219. Krş. Fakihî, *age*, s. 171-172. Ayrıca İbnü'l-Cevzi (*age*, C. XIV, 175), Sibt İbnü'l-Cevzi (*age*, C. XVII, s. 374-375) ile ez-Zehebi (*age*, C. s. 23), 355 yılı olaylarını anlatırken savaş hakkında ayrıntıya girmeden Rüküddevle'nin Horâsânîlî gazilere karşı savaştığını ve bu savaşta onlara karşı başarı elde ettiğini kaydetmektedirler. Yine aynı şekilde *Târih-i Elfî* de de Rüküddevle'nin Horâsânîlî gazilere karşı savaştığı ve bu savaşta onlara karşı galip geldiği kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1893.

⁸⁷ İbn Miskeveyh, *age*, s. 616; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 219.

sadece Rüküddevle'nin lehine cereyan etti. Bu iş Rüküddevle'nin niyetinin doğruluğundan, tebaasının ona hayır duasından ve Allah'ın insanlara merhamet etmesinden dolayıdır".⁸⁸

Öte yandan bu çarpışmalar sırasında Salâr İbrahim b. Merzubân, Rüküddevle'nin yanında savaşmış ve bu savaşta bir hayli müspet işler yapmanın yanı sıra karnından da ölümcül olmayan bir yara almıştı. Salâr İbrahim b. Merzubân'ın Horâsânlılar ile yapılan savaşta gösterdiği başarılar üzerine Rüküddevle; onu ve İbnü'l-Amîd'i Azerbaycân'ı ele geçirmek üzere görevlendirmiş, Salâr İbrahim b. Merzubân da İbnü'l-Amîd ile harekete geçerek Azerbaycân'ı tamamen ele geçirmişti (355/966).⁸⁹

2.6. Sâ mânî Ordularının Rey'e Tekrar Saldırması

Kirmân bölgesini elinde bulunduran Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, hastalanıp felç olunca oğulları arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bunun sonucunda da Fârs Hûzistân Büveyhîleri'ni hükümdarı Adudüdevle b. Rüküddevle Kirmân'a hâkim olmuştu.⁹⁰ Adudüdevle'nin Kirmân'a hâkim olması üzerine Ebû Ali Muhammed b. İlyâs, Buhârâ'ya giderek Sâ mânî emîri Mansûr b. Nûh'a sığınmıştı. Buhârâ'da Mansûr b. Nûh tarafından izzet ve ikram gören Muhammed b. İlyâs burada kaldığı süre zarfında Büveyhîler'in hâkimiyetinde bulunan memleketlerin ele geçirilmesi hususunda Mansûr b. Nûh'u tamaha düşürmüştü. Nitekim Muhammed b. İlyâs, Mansûr b. Nûh'a Rüküddevle'nin kumandanlarının ona sadık olmadıklarını, rüşvet yediklerini ve bu yüzden onun hâkimiyetinde olan yerlerin ele geçirilmesinde sıkıntı yaşanmayacağını söylüyordu. Bu arada Muhammed b. İlyâs bu sözleriyle Veşmgîr'i andırıyordu, zira o da Büveyhîler'e karşı Sâ mânîler'den yardım istediği zaman bu hususları ön plana çıkartıyordu.⁹¹ Muhammed b. İlyâs'ın bu sözleri üzerine Mansûr b. Nûh, Veşmgîr ve Hasan b. Fîrûzân arasında mektupların gidip gelmesi sonucunda Veşmgîr'in komutasında Rey'e bir ordu gönderilmesine karar verildi. Bu doğrultuda Mansûr b. Nûh; Veşmgîr ve Hasan b. Fîrûzân'a pek çok at, asker ve araç-gereç gönderdi. Ayrıca Horâsân sipehsâlârı Ebû'l Hasan Muhammed b. İbrâhîm b. Sîmcûr'u da askerleriyle birlikte Veşmgîr'in emrine vererek onları Rey'e doğru harekete geçirdi (356/966-967).⁹²

Rüküddevle ise hiç beklemediği bir anda kendisine karşı hazırlanan bu güçlü orduya dair bilgileri aldığı zaman bir hayli endişeye kapılmış ve ne yapacağı konusunda bir karara varamamıştı. Bunun yanı sıra sonunun geldiği düşüncesine kapılarak tüm mahiyetini İsfahân'a göndererek oğlu Adudüdevle ve yeğeni İzzüdevle Bahtiyâr'a mektuplar yazarak onlardan yardımcı kuvvetler göndermelerini istedi.⁹³ Bunun üzerine oğlu Adudüdevle, Ebû Ca'fer b. Rûzmân kumandasında bir süvari birliğini babasının yardımına göndererek kendisi de Horâsân üzerine yürümek üzere İstahr'a gitti. Ayrıca askerleri arasında Horâsân'da bulunan askerlerin tümüyle Rey'e doğru hareket ettiklerini ve bu yüzden Horâsân'ın savunmasız olduğu şâyiasını

⁸⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 616-617.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 617-618; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 219-220. Krş. Türkmenî Âzer, *age*, s. 84-85.

⁹⁰ İbn Miskeveyh, *age*, s. 641; Ebû's-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târih-i Yemînî*, Neşr. Ca'fer Şîâr, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1357 hş., s. 309-310; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 231; Fakîhî, *age*, s. 187; aynı müellif, *Târih-i Âl-i Büveyh*, 34-35; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 438; Muhammed Hüdâverdi Tâcâbâdî, *Târih-i Sîyâsî ve İctimâî-yi Kirmân: Ez Vurûd-i İslâm tâ Pâyân-i Âl-i Büveyh*, İntişârât-i Merkez-i Kirmân Şînâsî, Kirmân 1386 hş., s. 115 vd.; C. E. Bosworth, "The Banû İlyâs of Kirmân (320-57/932-68)", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977, s. 116; Güner, *agt*, s. 39.

⁹¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 621; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 224; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Kirmânî, *age*, s. 44; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Türkmenî Âzer, *age*, s. 83.

⁹² İbn Miskeveyh, *age*, s. 621; el-Hemedânî, *age*, s. 410; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 224; Gerdîzî, *age*, s. 357; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 4; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Mar'aşî, *age*, s. 77; Fakîhî, *age*, s. 181; Kirmânî, *age*, s. 54-55; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Usta, *age*, s. 196; Türkmenî Âzer, *age*, s. 83; Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler III", *Tarih Dergisi*, s. 33, İstanbul 1981, s. 117-118; Seccâdî, *agm*, s. 637.

⁹³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 621; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 224; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 4; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Mar'aşî, *age*, s. 77; Fakîhî, *age*, s. 181; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 575; Usta, *age*, s. 196-197; Türkmenî Âzer, *age*, s. 83.

yaydı.⁹⁴ Horâsânlılar ise Adudüddевle'nin bu hareketlerinden haberdar olunca Dâmğân bölgesine doğru harekete geçtiler.⁹⁵ Bu arada Rükñüddевle'nin yardım istediğı yeğeni İzzüddевle Bahtiyâr ise amcasının yardımına ilk önce Sebüktegin'i göndermek istemiş ancak onun bunu kabul etmemesi üzerine Alptegin komutasında bir orduyu amcasının yardımına göndermişti. Ancak Alptegin harekete geçtikten kısa bir süre sonra aşağıda bahsedeceğimiz üzere Veşmgîr'in ölmesi üzerine Sâmanî orduları dağılmış ve bunun sonucunda Alptegin Rey'e gitmeden geri dönmek zorunda kalmıştı.⁹⁶

Rükñüddевle'ye tekrar gelecek olursak; o, beklediğı desteğı alınca Rey şehrinden ayrılarak Sâmanî ordularının üzerine yürüdü. Ancak bu sırada Veşmgîr'in av esnasında bir domuzun saldırısı sonucunda atından düşerek öldüğü haberi kendisine ulaştı (1 Muharrem 356/07 Aralık 967)⁹⁷. Bu arada Veşmgîr'in ölmesiyle birlikte Sâmanî askerlerinin bütün hazırlıkları ve planları suya düşmüştü. Nitekim Veşmgîr'in ölümü üzerine Muhammed b. İbrâhîm b. Sîmcûr önce Cürcân'a ardında da Nişâbûr'a dönmüş ve böylece Rükñüddевle rahat bir nefes alabilmişti.⁹⁸

Öte yandan kaynaklar Veşmgîr'in ölmeden önce Rükñüddевle'ye bir mektup yazarak ona çok ağır ithamlarda bulunduğuna dair bilgiler vererek bu mektubun muhtevasını şu şekilde zikretmektedirler: Anlatıldığına göre Sâmanî askerlerinin bir araya gelip Rükñüddевle üzerine yürüyeceğı sırada Veşmgîr, Rükñüddевle'ye bir mektup göndermişti. Veşmgîr bu mektupta, Rükñüddевle'ye kalabalık ve güçlü bir orduya sahip olduğunu söyleyerek onu ağır hakaretlerle tehdit edip şayet kendisini yenip memleketlerini ele geçirecek olursa ona hiçbir düşmanın düşmanına yapmadığı şeyleri yapacağını söylüyordu. Bu mektup Rükñüddевle'nin sarayına ulaştığı zaman Rükñüddевle'nin kâtibi, Veşmgîr'in ağır sözlerle dolu bu mektubunu Rükñüddевle'nin huzurunda okumaya cesaret edememişti. Bunun üzerine Rükñüddевle mektubu bizzat kendisi alıp okumuş ve kâtibine şöyle demişti: “Ona şöyle yaz: Senin bu kadar asker toplayıp bu kadar büyük ordularla üzerime gelmeden hiç endişe etmedim. Tehditlerine ve ağır sözlerine gelince; Allah'a yemin ederim ki, eğer sana karşı zafer elde edersem seni bu söylediklerinin tam zıddı ile karşılar ve sana yardım ederek, iyilik ve ihsanlarda bulunurum”. Gerçekten de Veşmgîr kötü niyetinin akıbetiyle karşı karşıya kalmış, Rükñüddевle ise iyi niyetinin mükâfatını almıştı.⁹⁹

Bu arada İbnü'l-Esîr; Veşmgîr'in ölümünden sonra Rükñüddевle'ye karşı düşmanlık besleyen birtakım insanların da öldüğünü şu cümlelerle zikretmektedir: “Taberistân'da Rükñüddевle'ye büyük bir düşmanlık besleyen Nüh b. Nasr adında birisi vardı. Bu adam da sürekli olarak Rükñüddевle'nin ülkesine ve topraklarına saldırılar düzenleyip duruyordu. O da tam bu sıralarda ölmüştü. Yine aynı şekilde anlatılan hayret verici olaylardan birisi de şudur: Yine o sıralarda Hemedân'da Ahmed b. Hârûn el-Hemedânî adında birisi Horâsân askerlerinin harekete

⁹⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 621-622; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 224-225; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Fakîhî, *age*, s. 181; Usta, *age*, s. 197.

⁹⁵ el-Hemedânî, *age*, s. 411; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 225; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589. Krş. Usta, *age*, s. 197.

⁹⁶ İbn Miskeveyh, *age*, s. 622; el-Hemedânî, *age*, s. 410-411; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 224-225; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Fakîhî, *age*, s. 181-182; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Usta, *age*, s. 197.

⁹⁷ Gerdîzî; Veşmgîr'in 356 yılı Zilhicce ayının ortasında (21 Kasım 967) öldüğünü belirtmektedir. Bkz. Gerdîzî, *age*, s. 358.

⁹⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 622; İbnü'l-Esîr, *age*, VII, s. 225; Gerdîzî, *age*, s. 357; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 4-5; Ebü'l Fidâ, *age*, C. II, s. 107; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 589; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, s. 147; Mar'aşî, *age*, s. 77-78; Kirmânî, *age*, s. 55; Âştîyanî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Usta, *age*, s. 197; Abbâs Pervîz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Müessese-i Matbûât-i Ali Ekber İlmî, (baskı yeri yok) 1336 hş., s. 63; Merçil, “Sîmcûriler III”, s. 118.

⁹⁹ el-Hemedânî, *age*, s. 411; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 225; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 147; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1895. Krş. Pervîz, *age*, s. 62-63; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, C. II/III, (Trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987, s. 493.

geçtiği sırada Rüküddevle'ye karşı isyan etmiş bulunuyordu. Veşmgîr'in öldüğü haberini aldığı sırada o da ölmüştü. Bunların ölümüyle Allah, Rüküddevle'yi onların şerlerinden korumuştur".¹⁰⁰

Öte yandan Veşmgîr ölünce Ziyârî tahtı için oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmış ve bunun sonucunda da Sâmânîlerle ters düşen Veşmgîr'in oğlu Bîsutûn Sâmânîler'e itaat etmekten vazgeçerek Rüküddevle ile barışıp ona itaat etti. Rüküddevle de ona para ve asker yardımında bulundu.¹⁰¹ Ayrıca daha sonra Halife el-Mutî-Lillâh da ona hil'atle birlikte Taberistân, Rûyan, Cürcân ve Sâlus'un hâkimiyet menşûrunu göndererek kendisine Zahirüddevle unvanını verdi. Böylece Rüküddevle ezeli düşmanı olan Ziyârî Hanedanlığı'nın bir mensubunu kendi tarafına çekmiş ve bu sayede Sâmânîler'e karşı elini daha da güçlendirmişti.¹⁰²

Bu arada Rüküddevle bu saldırıları bertaraf edip rahat bir nefes aldıktan sonra kendisine sürekli sıkıntı çıkaran Hasneveyh b. Hüseyin el-Kürdî'nin üzerine veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd yönetiminde bir orduyu Muharrem 359 (Kasım/Aralık 969) yılında sevk etti. Ancak ordu henüz Hemedân'a varmıştı ki Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd hastalanarak ölmüş (6 Safer 360/8 Aralık 970) ve yerine ordunun başına oğlu Ebû'l-Feth geçmişti. Ebû'l-Feth idareyi eline aldıktan sonra Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd, onunla 50 bin altın vergi ödeme şartıyla anlaşarak Rey'e geri döndü.¹⁰³

2.7. Büveyhîler ile Sâmânîler Arasında Barış Yapılması

Büveyhîler ile Sâmânîler arasındaki mücadele zikrettiğimiz şekilde daha çok Rey şehrine hâkim olma ekseninde gelişmiştir. Bu doğrultuda iki taraf pek çok kez karşı karşıya gelmiş ve bu karşılaşmaların sonucunda da Reh şehri Büveyhî hâkimiyetinde kalmıştır.

İki taraf arasında yıllarca süren mücadelelerin sonucunda Muhammed b. İbrâhîm b. Sîmcûr'un girişimleri sonucunda 361 (971-972) yılında Sâmânî emîri Mansûr b. Nûh ile Rüküddevle ve oğlu Adudüddevle arasında barış tesis edildi.¹⁰⁴ İki taraf arasında varılan bu barış antlaşması gereği Rüküddevle ve oğlu Adudüddevle her yıl Mansûr b. Nuh'a 150 bin dinar para ödeyeceklerdi.¹⁰⁵ Bu miktarın 100 binini Rüküddevle, 50 binini ise oğlu Adudüddevle ödeyecekti.¹⁰⁶ Ayrıca bu barış antlaşmasını tahkim etmek amacıyla Mansûr b. Nûh, Adudüddevle'nin kızıyla evlenmiş¹⁰⁷ ve böylece Büveyhîler ile Sâmânîler arasında akrabalık bağı

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 225-226.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 225; İbn İsfendiyâr, *age*, C. II, s. 5; Gerdîzî, *age*, s. 358; Kirmânî, *age*, s. 55; Âştîyânî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Usta, *age*, s. 198; Madelung, *agm*, s. 214; Merçil, "Sîmcûrîler III", s. 120.

¹⁰² Gerdîzî, *age*, s. 358; Âştîyânî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 554; Usta, *age*, s. 198; Madelung, *agm*, s. 214; Merçil, "Sîmcûrîler III", s. 120.

¹⁰³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 657 vdd.; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 246-247; Fakîhî, *age*, s. 189-190; Ahmed Pâketçi, "İbn-i Amîd", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. IV, Tahrân 1370 hş., s. 342; Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebû'l-Fazl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, Ankara 1999, s. 485.

¹⁰⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 695; el-Hemedânî, *age*, s. 427; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 264; Ebû'l-Fazl Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, (be ihtimâm-i Muhammed Ca'fer Yâhakî), İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsi, Meşhed 1383 hş., s. 269; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 462; Ebû'l-Fidâ, *age*, C. II, s. 112; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 424; ez-Zehebî, *age*, C. XXVIII, s. 246; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 216; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1910; Kirmânî, *age*, s. 55; Âştîyânî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 645; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 439; Hasan, *age*, C. II/III, s. 451-452; Usta, *age*, 200; Seccâdî, *agm*, s. 637; Merçil, "Sîmcûrîler III", s. 121.

¹⁰⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 695; el-Hemedânî, *age*, s. 427; İbnü'l-Esir, *age*, C. VII, s. 264; Gerdîzî, *age*, s. 360; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 462; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 424; ez-Zehebî, *age*, C. XXVIII, s. 246; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 216; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1910; Kirmânî, *age*, s. 55; Âştîyânî-Pîrnîya, *age*, C. II, s. 645; Hasan, *age*, II/III, s. 452; Usta, *age*, 200; Merçil, "Sîmcûrîler III", s. 121; Seccâdî, *agm*, s. 637. Bu arada Beyhakî'ye göre her iki taraf arasında varılan bu anlaşma gereği Büveyhîler; Sâmânîler'e toplamda yıllık dört yüz bin dirhem vergi ödüyorlardı ve bunu da bin dirhemlik kısımlara ayırarak bir yıl boyunca toplamda dört bin defa ödeme yaparak karşılaşmışlardı. Ayrıca bu meblağ Büveyhîler tarafından Rey'den Nişâbü'r'a götürülüyordu. Bkz Beyhakî, *age*, s. 269, krş. Merçil, "Sîmcûrîler III", s. 121.

¹⁰⁶ Hasan, *age*, C. II/III, s. 452.

¹⁰⁷ *Târih-i Elfi*'de Mansûr b. Nûh'un Rüküddevle'nin kızıyla evlendiği kayedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, *age*, C. III, s. 1910.

tesis edilmiş oldu.¹⁰⁸ Bu arada Adudüddeve bu evlilik için Âbid b. Ali başta olmak üzere halkın önde gelenlerinden ve kâdılardan mürekkep on kişilik bir kafiye Horâsân'a Mansûr b. Nûh'un yanına gönderdi. Mansûr b. Nûh ise yanına gelen bu kafiyeyle gerekli izzet ve ikramda bulunduktan sonra bu kafiyeyle Adudüddeve'ye verilmek üzere benzeri görülmemiş hediyeler verdi. Bu arada Adudüddeve ile Mansûr b. Nûh arasında Irak'tan, Fars'tan ve Horâsân'dan gelen şahitler huzurunda bir ittifaknâme de hazırlanarak imzalandı.¹⁰⁹ Bu antlaşma hakkında bilgi veren Beyhakî; Büveyhîler ile Sâmânîler arasında yapılan bu antlaşmanın 30 yıl sürdüğünü kaydetmektedir.¹¹⁰

Büveyhîler ile Sâmânîler arasında yapılan bu antlaşmanın en dikkat çekici yönü Büveyhîler'in Sâmânîler'e ödemeyi kabul ettikleri yıllık vergiyle alakalı olan kısımdır. Zira Büveyhîler bunu kabul etmekle Sâmânîler'in üstünlüğünü de kabul etmiş oluyorlardı. Oysa iki taraf arasında meydana gelen savaşların çoğunda Büveyhîler, Sâmânîler'e üstünlük sağlamışlardı. Bu konuda dikkat çeken bir diğer nokta ise bu konuda bilgi veren kaynakların hiçbirinde Büveyhîler'in bu şartı neden kabul ettiklerine dair herhangi bir bilginin yer almamasıdır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki bu antlaşma iki taraf arasında uzun bir süre herhangi bir savaşın meydana gelmesini engellemiştir.

2.8. Rüküddeve'nin Vefat Etmesi

Daha önce Rüküddeve'nin oğlu Adudüddeve'nin amcasının oğlu Bahtiyâr'ı bertaraf edip Bağdat'ı ele geçirdiğinden ve Rüküddeve'nin bu gelişmelerden haberdar olmasıyla birlikte sinirlenip hastalanmasından ve daha sonra da Adudüddeve'yi affedip veliaht tayin etmesinden ayrıntıya girmeden bahsetmiştik. Adudüddeve'nin affedilip veliaht ilan edilmesi süreci ise onun babasının veziri olan İbnü'l-Amîd'in nezdinde girişmiş olduğu hareketler sonucunda gerçekleşmişti. Şöyle ki Adudüddeve, babası Rüküddeve'nin hastalığı ve kendisine karşı duyduğu kızgınlığın farkında olduğundan, kendisini affettirip veliaht tayin ettirmek için babasının veziri İbnü'l-Amîd'ten yardım istemişti. Bunun üzerine İbnü'l-Amîd, Rüküddeve ile görüşerek Cibâl bölgesindeki sıkıntı ve karışıklıklardan bahsetmekle birlikte bu sıkıntılara ek olarak Adudüddeve'nin de aileden kopup, bağımsız hareket etmesinin düşmanlarının işine yarayacağını söyleyerek, oğluya görüşmesini ve bunu yapmak üzere İsfahân'a yanına gitmesini önermişti. Bu doğrultuda aralarında yapılan uzun bir görüşmenin ardından Rüküddeve, Adudüddeve ile İsfahân'da görüşmeyi kabul etmişti. İbnü'l-Amîd de Adudüddeve'ye yazdığı bir mektupta bu gelişmeleri kendisine haber vermişti.¹¹¹

Rüküddeve bu karar doğrultusunda Cemaziyelevvel 365 (Ocak-Şubat 976) tarihinde¹¹² hasta oluğu halde İsfahân'a gitti ve buraya vardığı zaman diğer oğlu Fahrüddeve'yi de buraya çağırdı. Ayrıca Rüküddeve'nin bir diğer oğlu olan Müeyyüddeve de İsfahân'da bulunmaktaydı. Adudüddeve de babasının İsfahân'a gittiğini haber aldığı zaman buraya gitti ve böylece kardeşler babalarıyla birlikte bir araya gelmiş oldu. Bu arada Adudüddeve İsfahân'a yaklaştığı zaman Rüküddeve onu karşılamak için yüksek bir yere çıkarak beklemeye başlamıştı. Adudüddeve ise babasının huzuruna vardığı zaman atından inerek ona hürmet gösterip, birçok

¹⁰⁸ İbn Miskeveyh, *age*, s. 695; el-Hemedânî, *age*, s. 427; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 264; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 462; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 424; ez-Zehebî, *age*, C. XXVIII, s. 246; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 216; Kirmânî, *age*, s. 55; Âştîyanî-Pîrîya, *age*, C. II, 645; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 439; Hasan, *age*, C. II/III, s. 452; Merçîl, "Sîmcûrîler III", s. 121; Seccâdî, *agm*, s. 637.

¹⁰⁹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 695; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 264; en-Nüveyrî, *age*, C. XXV, s. 216. Krş. Hasan, *age*, C. II/III, s. 452.

¹¹⁰ Beyhakî, *age*, s. 269. Krş. Usta, *age*, s. 200.

¹¹¹ İbn Miskeveyh, *age*, s. 743-744; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 304; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 598; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 148; Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Târih-i Habîbü's-sîyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, C. II, Neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahrân 1380 hş., s. 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1923. Krş. Fakîhî, *age*, s. 216-217; Pervîz, *age*, s. 64.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 304. Krş. Güner, *agt*, s. 61.

defa yeri öptükten sonra babasının yanına gelip elini öptü. Adudüdde'le'nin ardından başta komutanlar olmak üzere emîrler ve saray görevlileri de aynı görevi icra ettiler. Bu gelişmelerin ardından Rüknüdde'le bulunduğ yerdin inerek, Adudüdde'le ile birlikte Müeyyidüdde'le'nin emîrlik sarayında yaptırmış olduğı binalara yerleştiler. Daha sonra vezir İbnü'l-Amîd; Rüknüdde'le'nin oğulları ile devletin ileri gelen emîrleri, komutanları ve saray görevlilerinin bir araya geldiğı bir ziyafet düzenledi.¹¹³ İbnü'l-Amîd'in bu ziyafeti düzenlemesindeki amacı Adudüdde'le'nin affedilmesini sağlayıp onu veliaht ilan ettirmektir. Nitekim bu konuda Miskeveyh; ayrıntıya girmeden Rüknüdde'le'nin bu ziyafet esnasında oğlu Adudüdde'le'yi kendisinden sonra başa geçmek üzere veliaht tayin ettiğini ve Müeyyidüdde'le ile Fahrüdde'le'yi de bulundukları yerlerde onun naibleri olarak tayin ettiğini zikretmektedir.¹¹⁴ Bu konuya dair bilgi veren diğerkaynaklar ise Rüknüdde'le'nin oğulları arasında bölüştüğü yerler hakkında daha fazla ayrıntı vererek Rüknüdde'le'nin; Adudüdde'le'ye Fars, Errecân (veya Ahvâz) ve Kirmân olmak üzere Fars-Hûzistân Büveyhîleri'nin yönetimi altında bulunan bölgeleri, Fahrüdde'le'ye Hemedân ve Cibâl şehirlerinden olan Dînever bölgesini, bir diğeroğlu Müeyyidüdde'le'ye ise İsfahân ve çevresini verip, onların söz konusu bölgelerde Adudüdde'le'nin adına naiblik yapmalarını emrettiğini kaydetmektedirler.¹¹⁵ Ayrıca Rüknüdde'le'nin bir diğeroğlu olan Ebû'l-Abbâs'ı da Adudüdde'le'nin himayesine vermişti.¹¹⁶ Bu arada yukarıda zikrettiğimiz taksime dair bilgi veren kaynaklardan bazıları Rüknüdde'le'nin Cibâl bölgesinin merkezi olan Rey şehrini Fahrüdde'le'ye verdiğini kaydederken¹¹⁷ bazı kaynaklar ise Müeyyidüdde'le'ye verdiğini kaydetmektedirler.¹¹⁸

Rüknüdde'le bu gelişmelerden sonra aynı yılın Recep (Mart-Nisan 976) ayında İsfahân'dan ayrılarak Rey'e gitti. Ancak burada kaldığı esnada¹¹⁹ daha önce de zikrettiğimiz hastalığının günden güne artması üzerine 28 Muharrem 366¹²⁰ (26 Eylül 976) yılında Rey şehrinde vefat etti ve naaşı Büveyhoğulları türbesine defnedildi.¹²¹

391

10 / 4
October
2020

¹¹³ İbn Miskeveyh, *age*, s. 745; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 304; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 598; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 148; Hândmîr, *age*, C. s. 424; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1923. Krş. Fakîhî, *age*, s. 217; Pervîz, *age*, s. 64.

¹¹⁴ İbn Miskeveyh, *age*, s. 745. Krş. Fakîhî, *age*, s. 217; Heribert Busse, "Iran Under The Bûyids", (Edited by R. N. Frye), *The Cambridge History of Iran: The Period From The ArabInvasion to The Saljuos*, Vol. IV, Cambridge University Press 1975, s. 268; Güner, *agm*, s. 61.

¹¹⁵ el-Hemedânî, *age*, s. 449; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 304; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 243; Hamdullâh Müstevfî, *age*, s. 412; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 479; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 479; ez-Zehebî, *age*, C. XXVI, s. 261; *İbn Tağrıberdî*, *age*, C. IV, s. 109-110; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 148; Hândmîr, *age*, C. II, s. 424-425; Mar'aşî, *age*, s. 78; Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1923; Fakîhî, *age*, s. 217; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 431; Pervîz, *age*, s. 64; Kabir, *agm*, s. 33; Güner, *agm*, s. 285.

¹¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 243; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 479; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 479-480; ez-Zehebî, *age*, C. XXVI, s. 261; *İbn Tağrıberdî*, *age*, C. IV, s. 110.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 304-340; Mîrhând, *age*, C. IV, s. 148; Hândmîr, *age*, C. II, s. 424-425. Krş. Pervîz, *age*, s. 64; Busse, "Iran Under The Buyids", IV, s. 268; Kabir, *agm*, s. 33; Güner, *agm*, s. 285.

¹¹⁸ el-Hemedânî, *age*, s. 449; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 243; Hamdullâh Müstevfî, *age*, s. 412; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 479; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 479; ez-Zehebî, *age*, C. XXVI, s. 261; *İbn Tağrıberdî*, *age*, C. IV, s. 109-110. Krş. Fakîhî, *age*, s. 217; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 431.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 305; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 598.

¹²⁰ Gerdîzî bu tarihi 5 Muharrem 366 olarak vermektedir. Bkz. Gerdîzî, *age*, s. 360.

¹²¹ el-Hemedânî, *age*, s. 450; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 305; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 247; Ebû'l Fidâ, *age*, C. II, s. 116; İbn Hallikân, *age*, C. II, s. 119; Gerdîzî, *age*, s. 360; Hamdullâh Müstevfî, *age*, s. 412; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XVII, s. 493; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 598; İbn Kesîr, *age*, C. XI, s. 488; ez-Zehebî, *age*, C. XXVI, s. 358; en-Nüveyrî, *age*, C. XXVI, 102; *İbn Tağrıberdî*, *age*, C. IV, s. 127; Hândmîr, *age*, C. II, s. 425; Fakîhî, *age*, s. 218; aynı müellif, *Târîh-i Âl-i Büveyh*, s. 39; Kirmânî, *age*, s. 56; Pervîz, *age*, s. 65; Hasan, *age*, C. II/III, s. 494; Kabir, *agm*, s. 33; Bowen, *agm*, s. 800; Seccâdî, *agm*, s. 637; Güner, *agm*, s. 285.

İbnü'l-Esîr; Rûknüddeve'nin hayırsever birisi olduğunu, din ve dünyasını mamur etmiş bir hükümdar olduğunu ve 70 yıldan daha uzun bir ömür sürdürdüğünü ve 44 yıl¹²² hükümdarlık yapmış olduğunu belirterek Rûknüddeve ile ilgili şu bilgileri zikretmektedir: "Rûknüddeve son derece yumuşak huylu, gayet cömert, başkalarına yardım etmeyi seven, halkına ve askerlerine karşı mükemmel bir yöneticilik örneği veren, onlara karşı yumuşak huylu davranıp aralarında hüküm verirken adaletle hükmeden bir şahsiyetti. Ayrıca son derece gayretli, çalışmayı seven, insanları zulmetmekten alıkoyan, kan akıtmayı asla tasvip etmeyen, fakat akıtılması gerektiği anda da taviz vermeyen bir kimseydi. Fakir halkı koruyup onlara her türlü nafakalarını temin ederek onlara gerekli maaşlar bağlamıştı. Ayrıca takva sahibi bir kimse olup cuma mescitlerine ve büyük camilere özellikle oruç aylarında daha sık giderek namazını cemaatle kılardı. Mezâlim mahkemelerine başkanlık eder, zulümleri önlemeye çalışırdı. Ayrıca Alevîlere birçok mal ve para bağışında bulunarak onlardan ihtiyaç sahibi olan kimselere bir hayli cömertçe para dağıtmaktaydı. Reayasının her makam ve mevkide bulunan insanlarına karşı gayet yumuşakça davranıp onlara iltifatta bulunurdu. Bu yüzden arkadaşlarından bazıları ona bu yumuşaklığı hususunda hafifçe serzenişte bulunup Merdâvic'in adamlarına karşı gösterdiği şiddet ve otoriteyi söz konusu ettiklerinde şöyle cevap vermişti: 'İşte bakınız, o nasıl öldürülüp gitti; hem de adamlarından kendisine en yakın olanlar ve özel koruyuculuğunu yapanlar tarafından.'¹²³ Çünkü o, en yakın adamlarına bile son derece sert davranıyor ve herkesi kırıyordu. Genç yaşında bundan dolayı öldürülüp gitti. Ama görüyorsunuz, ben aranızda yaşlanıp gittim. Halka ve etrafındakilere karşı son derece yumuşak davranıp onları sevdiğim için onlar da aynı şekilde beni sevmektedirler'.

Anlatıldığına göre Rûknüddeve çıktığı seferlerden birinde kendisine büyük bir çadır kurulup askerlerinden önce yemek takdim edildi. Rûknüddeve o anda yemek yerken arkadaşlarından birine: 'Acaba neden "Bir köyde en güzel şey emîrliktir" diye bir darbimesel söylenmiştir?' diye sormuş arkadaşı da ona şöyle cevap vermişti: 'İşte şu anda çadırdaki oturman ve önüne konan yemek bunu göstermektedir. Senin çadırın olduğu gibi önünde yemeğin de var; fakat benim ne çadırım ne de yemeğim var'. Arkadaşının bu sözü üzerine Rûknüddeve gülüp ona çadırında yer verip yemeğinden de yedirdi. İşte Rûknüddeve'nin bu ve buna benzer son derece tatlı gayet de boş bir huyu ve anlayışı vardı".¹²⁴

İbnü'l-Esîr'in bu sözlerine karşın Miskeveyh; Rûknüddeve'nin diğer Deylemli emîrlerden faziletçe üstün olmasına rağmen, yağmacı bir asker gibi hareket ettiğini eline geçen her şeyi ganimet bilip, bunları askerlerin gönlünü hoş tutmak için onlara dağıttığını, buna karşın ülkenin imarı ve halkın refahı için hazineden tek bir dirhem bile çıkmasına rıza göstermediğini ve ele geçecek olan mahsulle yetindiğini kaydetmektedir.¹²⁵

Yukarıda zikredilenler dışında Rûknüddeve döneminin dikkat çeken yanlarından birisi de onun döneminde Rey şehrinin ilim ve kültürün himaye edildiği, farklı alanlarda ün yapmış ve faklı inançlara sahip âlim ve ediplerin bir araya geldiği ve ayrıca önemli münazaraların yapıldığı ilim merkezi haline gelmesidir. Nitekim Rûknüddeve kendi sarayında ilim meclisleri düzenleyip, farklı mezheplere ve inançlara sahip âlimlerin bu meclislerde tartışmalarına olanak

¹²² *Târîh-i Elîfî*'de Rûknüddeve'nin hükümdarlık süresinin 34 yıl olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvîni, *age*, C. III, s. 1924.

¹²³ Kaynaklarda geçen bilgilere göre Büveyoğulları'nın ilk dönemlerde hizmet ettikleri Merdâvic b. Ziyâr, emri altında bulunan askerlerle kötü davrandığından bu durum askerler tarafından tepkiyle karşılanmış ve neticede Merdâvic, hizmetinde bulunan bir grup Türk askeri tarafından İsfahân'da öldürülmüştür (Rebiyülevvel 323/ Şubat 935). Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbn Miskeveyh, *age*, s. 291 vdd.; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VI, 613 vdd.; İbn Haldûn, *age*, C. IV, s. 567 vdd.; Fakihî, *age*, s. 75 vdd.; Zerrînkûb, *age*, C. II, s. 422; Ahmet Güner, "Merdâvic b. Ziyâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 178.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VII, s. 305-306. Krş. Fakihî, *age*, s. 218-219.

¹²⁵ İbn Miskeveyh, *age*, s. 665.667. Krş. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, (Çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 33.

sağlamaktaydı.¹²⁶ Yine aynı şekilde dönemin âlim, edip ve şairlerinden olan Rüküddevle'nin veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in âlimleri himaye etmesi ve Rey'de içinde birçok değerli eserin bulunduğu bir kütüphane¹²⁷ kurması Rey şehrinin önemli bir kültür merkezi olmasını sağlamıştır.¹²⁸

Rüküddevle'nin ölümünün ardından oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmış ve bu mücadele sonucunda Adudüdevle, kardeşi Fahrüdevle'yi yenerek başta Hemedân olmak üzere elinde bulunan bütün yerleri alarak buraları diğer kardeşi Müeyyidüdevle'ye vererek onu, kendisine naib ilan ederek Cibâl Büveyhîleri'nin başına getirdi (370/980).¹²⁹

Sonuç

Rüküddevle Ebû Ali Hasan b. Büveyh; Sâmânîler ve Deylemli yerel bir hanedan olan Ziyârîler ile giriştiği zorlu mücadelelerin ardından Rey, Hemedân ve İsfahân gibi dönemin önemli şehirlerini ihtiva eden Cibâl bölgesini ele geçirip Cibâl Büveyhîleri'ni kurmuş, ayrıca Ziyârîler'in hâkimiyetinde bulunan Tâberistân ve Cürcan bölgelerini de ele geçirmiştir. Bu durum ise hem Sâmânîler hem de Ziyârîler ile Rüküddevle arasında uzun süreli bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Rüküddevle bu mücadelelerin bazılarında yenik düşüp Rey şehri de dâhil bazı yerleri kaybetse de kardeşleri İmâdüdevle ve Muizzüdevle'den aldığı yardımlar sayesinde bu yerleri tekrar hâkimiyeti altına almış ve en sonunda Sâmânîler ile yaptığı sulh anlaşması sayesinde Cibâl bölgesindeki Büveyh varlığını kalıcı bir hale getirmeyi başarmıştır.

Rüküddevle'nin iktidarı döneminde özellikle Rey şehri, onun ve veziri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in çabaları sayesinde ilim ve kültürün himaye edildiği, farklı alanlarda ün yapmış ve faklı inançlara sahip âlim ve ediplerin bir araya geldiği ve ayrıca önemli münazaraların yapıldığı ilim merkezi haline gelmiştir.

Rüküddevle ömrünün sonuna doğru Cibâl Büveyhîleri'nin hâkimiyetinde bulunan toprakları oğulları Fahrüdevle ve Müeyyidüdevle arasında paylaştırarak, onları Fârs-Hûzistân Büveyhîleri'nin hükümdarı olan abileri Adudüdevle'nin naibi olarak tayin etmiştir. Rüküddevle'nin bunu yapmasındaki amacı ölümünün ardından kardeşler arasında iktidar mücadelesinin çıkmasına engellemektir. Fakat bunda başarılı olamamış ve onun ölümünün ardından Fahrüdevle'nin itaatsizliği sonucunda kardeşler arasında iktidar mücadelesi yaşanmış ve bu mücadeleler sonucunda Fahrüdevle yenilerek başta Hemedân olmak üzere elinde bulunan bütün yerleri kaybederek Cibâl bölgesini terk etmek zorunda kalmıştır.

¹²⁶ Güner, agm, C. XXXV, s. 285.

¹²⁷ İbn Miskeveyh, bu kütüphanede İbnü'l-Amîd'in bizzat yazdığı ve her ilim dalına ait çok değerli yazıların olduğunu ve bunların yüz deve yükünde olduğunu kaydetmektedir. Bkz. İbn Miskeveyh, age, s. 614.

¹²⁸ Güner, agm, C. XX, s. 285.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, age, C. VII, s. 340-344; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, age, C. IV, s. 605; Fakîhî, age, s. 243-244; Âştîyanî-Pîrnîya, age, C. II, s. 591; Türkmenî Âzer, age, s. 117; Seccâdî, agm, C. I, 637.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet, "Büveyhîler Döneminde Türk Kumandanları I. Sebüktekin", *Belleten*, C.LIII, Sayı, 207-208, Ağustos-Aralık 1989 Ankara, ss. 607-635.
- Âştîyanî, Abbâs İkbâl-Pîrnîya, Hasan, *Târîh-i Kâmil-i İran (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, C. II, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân, Tahrân 1385 hş.
- Barthold, V. V., "Ahmed (Ebû Ali)", *İslan Ansiklopedisi*, C. I, MEB, İstanbul 1978, s. 168.
- , *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- Bosworth, C. E., "The Banû Ilyâs of Kirmân (320-57/932-68)", (Edited by C. E. Bosworth), *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, Variorum Reprints, London 1977.
- Bowen, Harold, "Rükn-üd-Devle", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, MEB, İstanbul 1964, s. 799-800.
- Buniyatov, Ziya Musa, "Çağaniyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 1993, s. 166.
- Busse, Heribert, "Iran Under The Bûyids", (Edited by R. N. Frye), *The Cambridge History of Iran: The Period From The Arab Invasion to The Saljuos*, Vol. IV, Cambridge University Press 1975.
- Cahen, Cl., "Buwayhids or Bûyids", *The Encopedia of İslam* (New Edition), C. I, Leiden 1986, s. 1350-1357.
- Ebû Nasr Tâcüddîn Abülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfi es-Sübki, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-Kübrâ*, C. III, Neşr. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire 1964.
- Ebû Tâlib en-Nâtık-Bilhak Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn, *Kitâbu 'l-İfâde fî Târîhi 'l E'immeti 's-Sâde*, (*Ahbâru E'immeti 'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân* içinde), Neşr. Wilferd Madelung, Beyrut 1987.
- Ebû'l Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, (be ihtimâm-i Muhammed Ca'fer Yâhakkî), İntişârât-i Dânişgâh-i Firdevsi, Meşhed 1383 hş.
- Ebû'l Fidâ, el-Melikü'l Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, *el-Muhtasar fî Ahbâri 'l-Beşer*, C. II, Neşr. es-Seyyid Muhammed Abdullatîf el-Habîb ve diğerleri, el-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l Mısıriyye, Kâhire 1907.
- Ebü'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdakânî, *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*, Neşr. Ca'fer Şiâr, Bungâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran 1357 hş.
- el-Antâkî, Ebu'l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, *Târîhu 'l-Antâkî el-Ma'rûf bi-Sılati 't-Târîhi 'l-Utîhâ*, Neşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Jarrous Pres, Trablus 1990.
- el-Hemedânî, Muhammed b. Abdülmelik, *Tekmiletü Târîh-i Taberî*, (*Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk* XI. içinde), (Neşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâru Süveydân, Beyrût ts.
- en-Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü 'l-Ereb fî Fünûni 'l-Edeb*, C. XXV, Neşr. Müfid Kumeyha, *Dârü 'l-Kütübi 'l-İlmîyye*, Beyrût 2004.
- ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu 'l-İslâm ve Vefeyâtü 'l-Meşâhîr ve 'l-A'lâm*, C. XXV-XXVI-XXVIII, Neşr. Şuayb el-Arnaût-Muhamme Naim el-Arkusûsî, Müesssetü'r-Risâle, Beyrût 1997.

- Fakîhî, Ali Asgâr, *Âl-i Büveyh ve Ovzâ-yi Zamân-i Îşân bâ Numûdârî ez Zindegî-yi Merdom-i der Ân Asr*, İntişârât-i Sebâ, (baskı yeri yok) 1357 hş.
- , *Târîh-i Âl-i Büveyh*, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1378 hş.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Hâzin, Ebû Ca’fer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, Ankara 1998, s. 126.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd, *Zeynu’l Ahbâr*, Neşr. Abdülhay Habîbî, Dunyâ-i Kitâb, Tahrân 1363 hş.
- Germrûdî, Ali Rızâ Nûrî, “Ebû Ca’fer Hâzin”, *Dâ’iretü’l-Ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. V, Tahrân 1378, s. 298-299.
- Güner, Ahmet, “Büveyhîler’den Adudüddavle ve Dönemi (338-372/949-983)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1992.
- , “İbnü’l-Amîd, Ebü’l-Fazl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, Ankara 1999, s. 485.
- , “Rûknüddavle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXV, Ankara 2008, s. 285.
- , “Merdâvîc b. Ziyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Ankara 2004, s. 178.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Târîh-i Habîbü’s-sîyer fî Ahbârî Efrâdî’l-Beşer*, II, Neşr. Muhammed Debîr Siyakî, Tahrân 1380 hş.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, II/III, (Trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), Kayihan Yayınları, İstanbul 1987.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, (Çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995
- Huart, Cl., “Les Mosâfirides de l’Adherbaidjân”, *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Brown On His 60 th Birthday*, (ed. T.W. Arnold-Reynold A. Nicholson), Cambridge 1922.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, C. IV, Neşr. Halîl Şehhâde-Süheyl Zekkâr, Dârü’l-Fikr, Beyrût 2001.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z Zaman*, C. II, Neşr. İhsân Abbâs, Dâr Sâdır, Beyrût 1972.
- İbn Havkal, Ebu’l-Kâsım, Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Trc. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr-i Kâtib, *Târîh-i Taberistân*, C. I-II, be teshîh-i Abbâs İkbâl Âştîyânî, be ihtimâm-i Muhammed Ramezânî, Taberistân 1386 (2007).
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâfüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, C. XI-XII-XIII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb, *Tecâribü’l-Ümem*, (Trc. Kıvameddin Burslan, Haz. Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara 2016.

İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî, en-Nücûmü'z-zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Ğâhire, C. III-IV, el-Nâşr: Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî, Kâhire 1963.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem, C. XIV, Neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût 1995.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, el-Kâmil fî't-Târîh, VI-VII, Neşr. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût 1987.

-----, el-Kâmil fî't-Târîh, VI-VII, (Trc. Ahmet Ağrakça-Abdülkerim Özaydın), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

İbnü'l-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Alî b. Yûsuf, İhbârü'l Ulemâ bi-Ahbâri'l Hükemâ (Târîhu'l-Hükemâ), Neşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût 2005.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer, Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Nihâsar fî Ahbâri'l-Beşer), C. I, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrût 1996.

İbnü't Tıktaka, el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258), (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Kabir, Mafizullah, "The Buwayhids of Jibâl and Rayy", *Journal of The Asiatic Society of Pakistan (JASP)*, Vol. III, Dacca 1958, ss. 29-42.

Kâdî Ahmed Tetevî-Âsaf Hân Kazvînî, Târîh-i Elfî (Târîh-i Hezâr Sâle-yi İslâm), III, Neşr. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Meed, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382 hş.

Kallek, Cengiz, "Kaffâl, Muhammed b. Alî", *DİA*, TDV, Ankara 2001, XXIV, s. 146-147.

Kirmânî, Âli Nakî Behmenyâr, Târîh-i Dûdmân-i Büveyh, İntişârât-i Rûznâme-yi İrâdî, Kirmân 1318 hş.

Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961 (Anonim), IV/1, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1972.

Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâri'l-Hakâik 256/870-350/961 (Anonim), C. IV/2, Neşr. Ömer es-Saîdî, Dımask 1973.

Madelung, Wilferd, "Minor Dynasties of Northern Iran", *The Cambridge History of Iran*, C. IV, (ed. R. N. Frye), Cambridge 1975.

Merçil, Erdoğan, "Muhtaçoğulları", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, ss. 67-92.

-----, "Muhtâcoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara 2006, ss. 50-51.

Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, (Çev. Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

-----, "Sîmcûriler III", *Tarih Dergisi*, S. 33, İstanbul 1981, ss. 115-132.

Mîr Seyyid Zahireddîn b. Seyyid Nasireddîn Mar'aşî, Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân, be mukaddeme-yi Muhammed Cevâd Meşkûr, be kûşeş-i Muhammed Hüseyin Teshîbî, İntişârât-i Müessese-i Matbûât-i Şark, Tahrân 1345 hş.

- Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, C. IV, İntişârât-i Pîrûz, Tahrân 1338 hş.
- Pâketçî, Ahmed, "İbn-i Amîd", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. IV, Tahrân 1370 hş., s. 342.
- Pervîz, Abbâs, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Müessese-i Matbûât-i Ali Ekber İlmî, (baskı yeri yok) 1336 hş.
- Seccâdî, Sâdık, "Âl-i Büveyh", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. I, Tahrân 1370 hş., s. 636-307.
- Seyyid Ahmed-i Kesrevî-yi Tebrîzî, *Şehrîyârân-i Gumnâm*, İntişârât-i Âydîn, Tebrîz 1387 hş.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir'atü'z Zamân fî Târihi'l Âyân*, C. XVII, Neşr. Muhammed Enes el-Hasan-Kâmil Muhammed el-Herrat, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemîyye, Dımaşk 2013.
- Türkmenî Âzer, Pervîn, *Deylemîyân der Gostere-i Târih-i Îrân (Hukûmethâ-yi Mahallî, Âl-i Zîyâr, Âl-i Büveyh)*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâla'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Danişgâhhâ, Tahrân 1392 hş.
- Usta, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2013.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyin, *Târih-i Merdum-i Îrân (ez Pâyân-ı Sâsânîyân ta Pâyân-ı Âl-i Büveyh)*, II, Müessese-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahrân 1377 hş.